

NAZI'S EN NOORMANNEN

TUSSEN VOOR EN TEGEN
OORLOG IN VREDE
VUURWERK AAN DE SONT
KLEINE MAN LANGE SCHADUW
SHETLAND BUS
PION BUITEN SPEL
BISSCHOP ZEGT NEEN
CIRKEL GESLOTEN

51

Collaboratie en verzet, twee aspecten van de reacties uit een volk op de bezetting van het eigen grondgebied door een vreemde, een vijandelijke mogendheid. Collaboratie enerzijds, het bewust en actief medewerken aan de behartiging van de belangen van de bezetter; verzet anderzijds, het zich daadwerkelijk te weer stellen tegen de wensen en de verlangens, de eisen en maatregelen van de bezetter. Tussen deze beide uitersten een brede scala van passieve houdingen en reacties, variërend van een zich welwillend en ijverig schikken naar de bevelen van het bezettingsbestuur tot een zich mokkend en met tegenzin daarbij neerleggen, eventueel zelfs pogend enkele van deze bevelen — maar vooral met inzet van zo weinig mogelijk persoonlijk risico — niet op te volgen.

Vanzelfsprekend zijn de grenzen tussen wat is juist wél, juist géén collaboratie of verzet, niet haarscherp te trekken; er zijn, voor de een wat breder, voor de ander wat smaller, grensgebieden. Zelfs kunnen collaboratie en verzet in elkaar overgaan of goeddeels samenvallen: hoe is de bestuursambtenaar te beoordelen die een bevel van de bezetter ombuigt, afzwakt, maar het voor een deel uitvoert, omdat hij weet dat een brute weigering zijnerzijds de volledige uitvoering van het bevel — weliswaar door een ander, die meer tot 'samenwerking' bereid is — tot gevolg zal hebben? Collaboreert hij? Pleegt hij verzet? Het een zowel als het ander wellicht.

Er bestonden en bestaan uitgebreide internationale rechtsregels voor het gedrag van een bezetter: wat voor maatregelen mag hij treffen, waarvan dient hij zich te onthouden, waartoe is hij verplicht? Zodra de bezetter die regels overtreedt — en de nazi's deden dat in alle bezette gebieden — krijgen ook de vraagstukken van collaboratie en verzet een extra-dimensie. Collaboratie zal — zeker wanneer 'de anderen' winnen en een 'historisch gelijk' dus achterwege blijft — iets verachtelijks blijken; verzet kan echter in vele gevallen op respect rekenen, ook en zelfs van de zijde van de bezetter die dat verzet fervent en op hardvochtige wijze bestrijdt.

Wanneer in dit en een aantal volgende hoofdstukken enig licht geworpen wordt op enkele typerende problemen van collaboratie en verzet in verschillende door Duitsland in de Tweede Wereldoorlog bezette landen, dan zal men steeds dienen te bedenken dat — hoe belangrijk deze beide aspecten van het historisch gebeuren ook zijn — het gedrag van de grote meerderheid van de bevolkingen zich tussen deze beide uitersten in bewoog.

A.H.P.

TUSSEN VOOR EN TEGEN

PROF. DR. A. F. MANNING

Museet for Danmarks Frihedskamp

Men was tegen of niet tegen. Grofweg waren dat de twee soorten reacties, wanneer de Duitsers een land hadden bezet. Scherper gesteld kunnen het polen van verzet en verraad worden genoemd. Voor een flink stuk bepaalde het optreden van de bezetter de houding van de bevolking. Een bezetter is er tégen de wil van de bevolking en haar overheid. Tijdelijk kan hij het hoogste bestuur uitoefenen, waarbij rekening gehouden moet worden met de inheemse rechtsordening. Volgens het internationale recht dient een bezetter voor de bevolking te zorgen en kan hij alleen dienstprestaties eisen in het kader van een goed functioneren van de bezetting, dus niet voor zijn eigen oorlogvoering.

De moeilijkheid was dat de Duitsers niet handelden conform dit patroon. Na een aanvallend correct en redelijk optreden — in West-Europa dan — kwam het tot terreur en steeds grovere rechtsverkrachting naarmate de bezetting langer duurde. Het is verklaarbaar dat er een correlatie bestond tussen de ontwikkeling van het bezettingsbestuur en de reacties daarop, dus collaboratie en verzet. In de eerste bezettingsmaanden, zo zou men kunnen zeggen, hoefde samenwerking nog niet zo resoluut afgewezen te worden, terwijl later collaboratie absoluut fout moet heten. En voor het verzet waren de

omstandigheden gunstiger en de motieven duidelijker naarmate de bezetter zijn ware gelaat liet zien. Omdat haast iedere staatsburger een houding bepaalde of een standpunt moest innemen tegenover de bezettende macht, is het complex verraad-collaboratie-verzet een problematiek die iedereen raakte. Verraad is iets beschamends en verachtelijks, want men schendt vertrouwen en levert zijn medemens, groep of vaderland uit aan een vijand. Het is een misdaad, waarop zware straffen staan. Natuurlijk zijn er duidelijke gevallen, zoals Quisling vanaf december 1939. Maar veel talrijker zijn de gevallen die niet zo eenvoudig liggen; waarbij de rechter het al moeilijk had en de historicus veel begrip en verklaring kan hebben. Als men in de praktijk duikt, is het niet gemakkelijk, tenminste als men niet zover wenst te gaan als Talleyrand, de sluwe vos die uit eigen ervaring kon spreken en zich tegenover Napoleon luchtigjes van zijn gedrag afmaakte met de uitspraak: 'Alle verraad en in dienst treden van de vijand is slechts een kwestie van tijd.' Hij bedoelde dat na verloop van tijd amper iemand nog aanstoot zou nemen aan degenen die zich gepresenteerd hadden aan nieuwe machthebbers en vroegere vijanden. Elke machtswisseling en revolutie accepteert men immers na kortere of langere tijd? Een Amerikaan in het bezette Duitsland van 1945 daarentegen zag dat heel anders, maar in zijn land had zich dan ook sedert mensenheugenis geen probleem van die aard voorgedaan. Hij beklagde een Duits meisje dat als tolk bij de geallieerden werkte en vreesde: 'Poor Lotte, she will be tainted forever as a collaborator.' Die zoon van de Nieuwe Wereld zal zich op dat moment niet hebben gerealiseerd onder hoeveel regimes een aantal Duitse ambtenaren had gediend.

Om de kwestie wat pikanter te stellen: welke regering moesten de Franse staatsburgers gehoorzamen? De Gaulle eiste vanuit Londen gehoorzaamheid en Pétain verwachtte vanuit Vichy niet anders, waarbij men moet bedenken dat Pétain géén Mussert of Quisling was en in 1940 door vrijwel iedereen werd aanvaard en zelfs door velen als de redder des lands werd beschouwd. De vraag is wel eens gesteld of de

Linksboven: één vorm van 'voor' zijn was het dienstnemen in een SS-vrijwilligerslegioen.

Rechtsboven: het illegale blad van de Deense communistische partij, 'Danske Tidende'.

Rechts: wervingsaffiche van de 'Nasjonal Samling', de Noorse nazi-partij van Quisling.

Museet for Danmarks Frihedskamp

leden van het *Légion volontaire française* verraders waren. Als deze strijders in *Wehrmacht*-verband géén verraders waren, wie dan wél? Maar hoe moet men de Fransen beschouwen die vanaf de zomer 1940 met de Engelsen samenwerkten? De Gaulle heeft dan wel twee jaar na de invasie een mooie rede opgevoerd, waarin hij schilderde hoe onder de oorlog de *souveraineté réelle* van Vichy naar de *Résistance* was overgegaan, maar de toen ambteloze generaal heeft rechters en historici toch niet uit de moeilijkheden gehaald bij hun zoeken naar criteria en beslissende momenten.

En wat moet men eigenlijk onder collaboratie verstaan? Vóór 1939 had het woord geen ongunstige betekenis, thans is het een vorm van verraad: heulen met de vijand. Maar in de handboeken van de juristen kan men geen definitie vinden, wél in de lexica of verzamelwerken van de politicologen en historici. Na de oorlog bleek het begrip duidelijk politiek gekleurd te zijn. Men was 'fout' geweest als men had gecollaboreerd, want samenwerking met de bezetter was misdadig en verraderlijk. Ambtenaren bijvoorbeeld en burgemeesters stonden voor de vraag hoever ze konden gaan in hun samenwerking. Natuurlijk hadden ze contact met Duitse instanties, maar hoever mocht men gaan als de Duitsers steeds verder-

NORGE KALLER

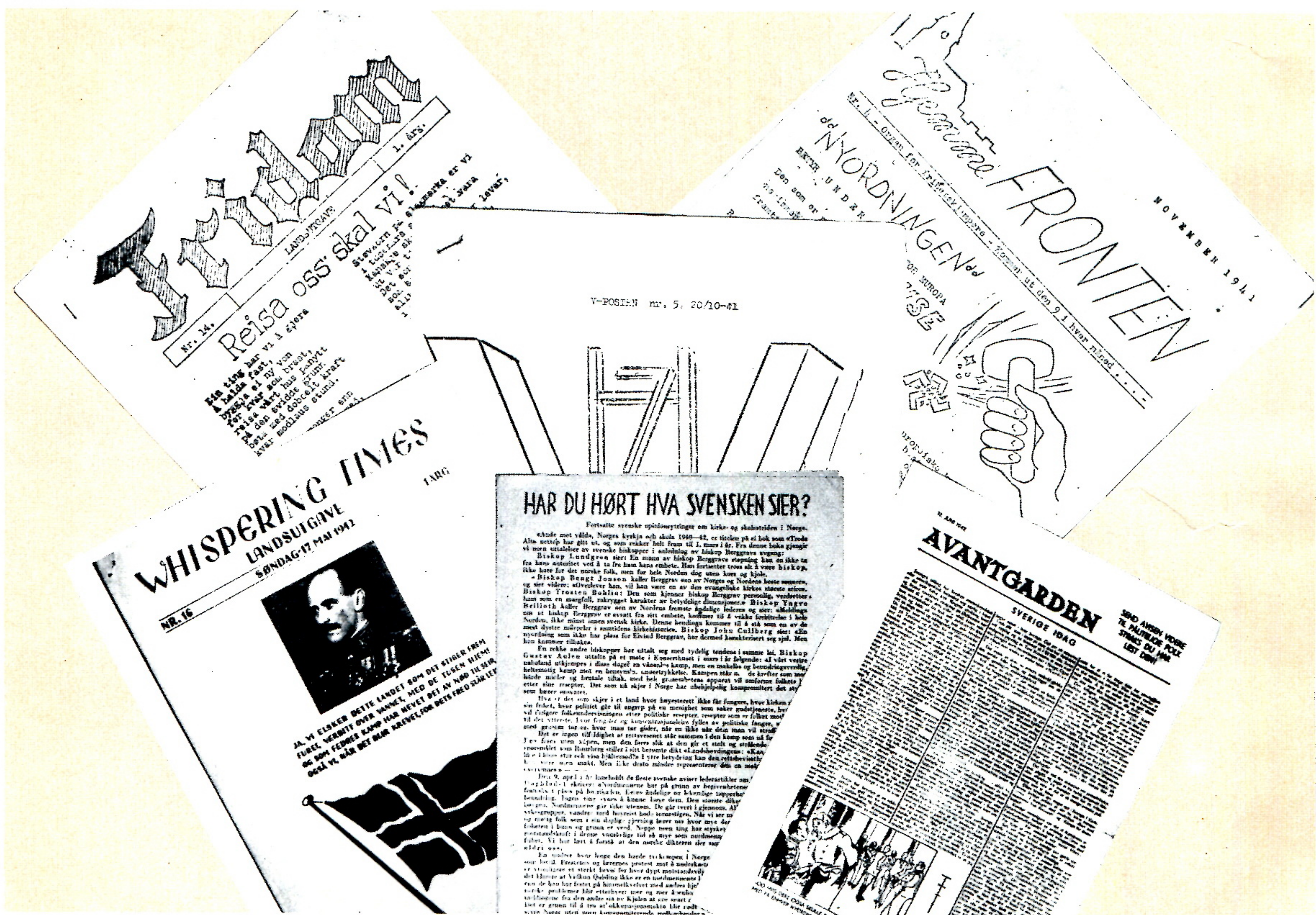

NASJONAL SAMLING

gaande eisen gingen stellen en wanneer met mensen gesjacherd dreigde te worden? Gezagdragers hadden behalve hun geweten meestal geen andere leidraad dan de wel wat vage stelregel: zo lang mogelijk op je post blijven als dat het welzijn van de bevolking dient. Pas wanneer men van groter nut was voor de bezetter dan voor de eigen bevolking, moest iemand aftreden. Waar lag de grens? Ambtenaren konden hun blazen moeilijk ongeschonden houden, omdat correcte samenwerking om te redden wat er te redden viel, leidde tot prijsgeven van posities en opofferen van landgenoten. Dadelijk ontslag nemen bij de eerste moeilijkheid met de bezettende instanties had onherroepelijk tot gevolg dat regel-

de goede bedoelingen van alle collaborerende groepen of personen. Met zo'n uitgangspunt is het moeilijk werken in de schemersituatie van bang niet weten en onzekerheid over wat de Duitsers beoogden. Mensen in openbare functies voelden zich op een hellend vlak en vroegen zich steeds af of ze nog mochten meewerken dan wel moesten weigeren. Wanneer mocht men nog 'ja', wanneer moest men 'neen' zeggen? Verraad was samenwerken met de Duitsers tijdens de militaire inval en propaganda maken voor hun regime of pogen het eigen land aan de kant van de Duitsers te krijgen. Collaboreren deden zij die soms uit opportunisme en om eigen gewin, soms met de oprechte bedoe-

lijkheden en nuances. Verzet tegen de vijand en bezetter was vaderlandse plicht. Een goed patriot moest niets van de Duitsers hebben. Hij deed niet vriendelijk, 'fraterniseerde' niet, waaraan dan nationaal bewustzijn en zelfrespect ten grondslag lagen. Dat bleef de bezettingsjaren door een belangrijk motief: zowel voor wie alleen een passieve verzetshouding aannam alsook voor de deelnemers aan actief verzet. Natuurlijk waren er ook verzetsstrijders bij wie deze motieven ontbraken en bij wie bijvoorbeeld zucht tot avontuur een drijfveer was. Kleinigheden, achteraf wat ridicuul aandoend, werden aangegrepen om de bezetter te plagen en te demonstreren waar men stond. Nationale feestdagen en symbolen werden uit-

rechte marionetten op de vrijgekomen zetels zouden plaats nemen. Zoveel mogelijk tijd winnen, heette het dan in de geest van 'De krijgsman wint genoeg, al wint hij niets dan tijd.' Natuurlijk werd de verdragingsstactiek soms met succes toegepast, maar men moet dat niet overdrijven, want meestal taxeerden degenen die dachten nog wat te kunnen bereiken, de Duitsers en hun bedoelingen verkeerd. Streng beoordelaars waarschuwden dat iedere collaboratie met het absolute kwaad, belichaamd in beginselen, politiek en instellingen van het nationaal-socialisme, ondersteund door de politiemacht van de absolute staat, niet anders dan moest uitlopen op ernstige aantasting van

ling om te redden of te remmen, met de bezetters samenwerkten. Over één kam scheren mag men ze niet. Ook niet als men nagaat welke opvattingen zulke mensen vóór de oorlog hadden. In veel gevallen waren het figuren van de rechterzijde, die bezwaren hadden tegen de parlementaire democratie en een krachtiger regime beoogden, of eenvoudigweg rancunes koesterden of om een andere reden ontevreden waren: men hoefde dus niet per se bewonderaar van de nationaal-socialistische ideologie te zijn. Wel valt het op dat antisemitisme en antibolsjewisme iemand gemakkelijk naar het nazikamp konden voeren. Als men nu het verzet beschouwt, heeft men eveneens te maken met een waaier van moge-

Een paar van de vele verzetsbladen die tijdens de bezetting in Noorwegen verschenen.

gebuut. Zo kwam men tot tenminste een passieve verzetshouding. Actief en levensgevaarlijk verzet kunnen verdragingsacties, stakingen en sabotage genoemd worden. Een doorgaans zeer klein aantal mensen pleegde aanslagen en overvallen. Guerrilla of partizanenstrijd kwam in West-Europa alleen in Frankrijk voor, terwijl op de Balkan en in de bezette delen van de Sowjetunie dit soort verzet ook werkelijke militaire betekenis had. Van Europees verzet als één geheel kan men niet spreken. De verschillen per land waren te groot. Dat kon ook aan de doeleinden van de

H. P., EEN DIEF

Op het eiland Refshaleö hadden de Duitsers een fabriek van vliegtuigonderdelen in beslag genomen, die de ondergrondse wilde opblazen. Honderden mensen waren bij dit plan betrokken. Velen van hen namen een baantje aan in de fabriek, anderen organiseerden 'auto-ongelukken', straatruzies en loze brandmeldingen, zodat op de bewuste avond de aandacht van de Duitse politie in Kopenhagen zou zijn afgeleid.

Het tijdstip was vastgesteld om twaalf uur op een maanloze nacht. Een uitgelezen ploegje had tot taak de Duitse wachtposten bij de fabriek buiten gevecht te stellen. Er was al dynamiet naar binnen gesmokkeld en het lag klaar om gebruikt te worden. Het grote ogenblik naderde.

Toen leek het of het hele plan, dat tot in de puntjes was uitgewerkt, toch nog zou falen. De saboteurs konden de speciale deursloten niet open krijgen.

Twee dagen vóór de vastgestelde had een van de ondergrondse leiders een briefje ontvangen. Hij had al andere boodschappen ontvangen, steeds in hetzelfde handschrift, waarin inlichtingen stonden over wat de Duitsers van plan waren, maar niemand wist wie de afzender was. Dit briefje was echter ondertekend. Er stond in: 'Ik zal in Duits uniform zijn. Ik zal die sloten open krijgen.' Daaronder de letters 'H.P.'. (H.P. was Hans Petersen, eens de gevaarlijkste inbreker van Denemarken, die tijdens de oorlog openlijk heulde met de Duitsers — red.)

Moesten zij hem vertrouwen? Ten einde raad besloten zij het risico te nemen.

Hij verscheen op het vastgestelde uur, gekleed in zijn nazi-uniform. De Duitse schildwachten in de buurt waren op afdoende wijze tot zwijgen gebracht. De dynamietploeg, die zich in het donker bij de poorten had verzameld, had nog enkele ogenblikken respijt.

'Ik ben alleen gekomen om mijn belofte na te komen', zei H. P. rustig. 'Ik heb alleen maar één verzoek. Mocht er iets met mij gebeuren, zorg er dan voor dat mijn naam wordt gezuiverd. Mijn vrouw...'

Hij maakte de zin niet af, maar boog zich over het slot en ging aan het werk. Na drie minuten zwaaide de poort open.

Hij had rustig kunnen weggaan, maar wilde niet. 'Ik ga een van die lonten zelf aansteken.'

Alles was gereed. Op het afgesproken signaal verspreidden de mannen zich snel. Dan een gespannen wachten. Daarna kwamen de leden van de dynamietploeg één voor één het gebouw uit rennen. Op veilige afstand keken zij toe hoe een reusachtige ontploffing de aarde omwoelde en de hemel verlichtte, zodat het kilometers in de omtrek te zien was. Van de fabriek was niets dan verwrongen machines en puin overgebleven. Maar zo snel Hans Petersen geweest was met het slot, zo langzaam was hij met het dynamiet. Hij was de enige van de ploeg die het gebouw niet uitkwam. Het was een grandioos einde. Op de een of andere manier het ik het gevoel dat H.P. het zelf zo uitgekozen zou hebben. Wie weet, hééft hij dat ook gedaan.

(Uit: 'Strijders, spionnen en saboteurs', The ReadersDigest — Amsterdam/Brussel 1965)

Duitse politiek liggen: de bezetter behandelde de Fransen immers heel anders dan de Slavische *Untermenschen*. Dat het verzet in West- en Oost-Europa dan ook anders was, volgt daaruit. Het verzet in de Oekraïne was merkwaardig, omdat daar tegen het centrale gezag in Moskou en vanwege de stalinistische zuiveringen bezwaren en gevaarlijke spanningen bestonden. En in Duitsland zelf werd de *Widerstand* geremd en gefrustreerd door het besef dat men zich keerde tegen het eigen vaderland dat in een oorlog om zijn bestaan was gewikkeld. Elk land, elke bevolkingsgroep had zijn eigen omstandigheden en motieven.

Naast het nationale motief ontwikkelde zich duidelijk nog een anders gefundeerd verzet:

ervoor moet waken het verzet als iets van links en collaboratie als iets van de rechterzijde te beschouwen. Dat zou te simpel zijn en enkel een politieke mythe genoemd kunnen worden. Het geestelijk en politiek verzet werd verwoord in de clandestiene pers. De betrokkenen riskeerden hun leven. Hun engagement zette dagelijks alles maar dan ook alles op het spel. De clandestiene pers was een strijdmiddel, een wapen als zoveel andere waarmee men kon vechten. Het was wel een nieuw wapen en beslist te onderscheiden van de 'sub'-blaadjes die uiteraard ook al vóór 1939 bekend waren. Men werkte met een beroep op de eer van het vaderland, maar veel belangrijker was de eerlijke verontwaardiging, omdat de rechten en

Met dit symbool ('Leve Haakon VII') betuigde Noorwegen zijn trouw aan het koningshuis.

om ethische, humanitaire of religieuze redenen kwamen grote groepen bewust tot afwijzing van het nationaal-socialisme. Meer in het bijzonder keerde men zich dan tegen het nihilisme, de *Übermensch*-idee, de rassenleer en de verheerlijking van het geweld. In verschillende landen, bijvoorbeeld in Noorwegen en Nederland, was dat geestelijk verzet het interessantst en werd het voor een aanzienlijk deel geleid door kerkelijke ambtsdragers. Natuurlijk speelden vooroorlogse antifascisten, vaak maar niet uitsluitend voortkomend uit de linkerzijde, een belangrijke rol, hoewel men

de waardigheid van de mens werden vertrapt. Met morele kracht werden bruto geweld en vernietigingsdrang weerstaan. Telkens heette het dat een morele revolutie een betere wereld mogelijk zou maken. Niet slechts het vaderland moest worden bevrijd, maar ook de mens, en wel op sociaal en geestelijk gebied. Daarom diende men te streven naar een nieuw humanisme, dat vrijheid en saamhorigheid verbond. Na de bevrijding bleek dat laatste nog niet binnen bereik, want de eenheid van het verzet was een schijneenheid en niet bij machte tot structurele vernieuwingen. In de donkerste dagen van de bezetting — en dat is wat telt — heeft dit verzet geïnspireerd en het beste van de mens getoond.

DE DUITSERS
EN DE DEENSE BEVOLKING

OORLOG IN VREDE

DR. JØRGEN HAESTRUP

Museet for Danmarks Frihedskamp

Toen in 1939 de oorlog uitbrak, waren de Duitsers beslist niet van plan de neutraliteit van de Scandinavische landen te schenden. Maar toen Hitler in de winter van 1939 op 1940 eenmaal had besloten Noorwegen te bezetten, konden zijn strategen er niet meer omheen: Denemarken met zijn spoorwegen, havens en vliegvelden was de natuurlijke springplank voor de operaties tegen de Noren. En dus vond in de vroege ochtend van 9 april 1940 de inval in Denemarken plaats. Een pantsercolonne overschreed de zuidelijke grens, de Duitsers landden in verscheidene havens en zelfs de hoofdstad Kopenhagen beleefde een invasie. Tegelijkertijd werd aan de Deense regering een ultimatum overhandigd: ze moest instemmen

Duitse militairen springen in de houding voor koning Christiaan van Denemarken tijdens diens dagelijkse rit te paard door Kopenhagen. De koning negeert het aan hem gebrachte saluut.

met een Duitse bezetting en haar strijdkrachten opdragen onmiddellijk het vuren te staken. Daartegenover beloofde Duitsland de neutraliteit van Denemarken tegen elke geallieerde invasie (!) te verdedigen en zijn onafhankelijkheid te eerbiedigen.

Men kan erover twisten of de Deense regering wel een keus had. Geografisch, militair en politiek was het land aan de genade van de vijand overgeleverd. De westelijke geallieerden

hadden duidelijk te verstaan gegeven dat ze geen vinger zouden uitsteken, als Denemarken werd aangevallen. Het land had geen gemakkelijke grenzen; het Deense leger was klein, over het land versnipperd en slecht bewapend. Bovendien dreigde een bombardement op de onverdedigde steden. De Deense regering realiseerde zich dat ze de strijd misschien maar een paar uur zou kunnen volhouden en dat intussen een volslagen nutteloos bloedbad zou worden aangericht. Daarom boog ze onder protest het hoofd voor de overweldigende overmacht en werd Denemarken door de Duitsers bezet. Op papier was het land dus tegelijkertijd bezet, onafhankelijk en neutraal. Maar terwijl de bezetting een harde realiteit was, bleek de

beloofde onafhankelijkheid reeds na korte tijd een illusie te zijn.

Nog op de dag van de invasie maakte het zittende kabinet plaats voor een nationale coalitieregering, die door alle democratische partijen werd gesteund. Al vonden er tussen 1940 en 1943 van tijd tot tijd wijzigingen in de regering plaats, alle kabinetten in deze periode regeerden met een stevige parlementaire meerderheid. Toch ontmoette menige regeringsbeslissing ernstige kritiek van de kant van individuele ministers of van leden van de verschillende partijen. Naast deze parlementaire kritiek kwam bovendien weldra de buitenparlementaire, namelijk die van de verzetsgroepen. Deze lieten vanaf 1941 steeds feller van zich horen.

Museet for Danmarks Frihedskamp

De getroffen regeling was voor Denemarken in vele opzichten voordelig. Doordat de regering de nationale voedseldistributie in eigen handen kon houden, verkleinde ze de kans dat de voorraden naar Duitsland zouden worden gevoerd. Tegelijkertijd verzekerden de Denen zich van een aanzienlijke invoer van grondstoffen uit Duitsland, zodat hun industrie tot op zekere hoogte normaal kon blijven draaien. Het belangrijkste was echter dat de regeling de Deense onderdanen jarenlang kon beschermen tegen onderwerping aan de Duitse wetten en de Duitse pogingen om Denemarken te nazificeren in de wielen reed. De Deense nazi-partij was zo onbetekenend en onbekwaam, dat een nazi-regering nooit een alternatief voor de parlemen-

Museet for Danmarks Frihedskamp

De grootste moeilijkheden voor de regering kwamen voort uit haar onderhandelingen met Duitsland. Meteen na de invasie moest een regeling worden getroffen voor de politieke relaties tussen beide landen. Deze ontwikkelden zich heel merkwaardig, omdat Denemarken wel bezet was, maar formeel niet in staat van oorlog met de bezetter. Vandaar dat de Denen zeiden: alle onderhandelingen moeten via het ministerie van buitenlandse zaken lopen. Vanzelfsprekend probeerden ze zo lang en zo veel mogelijk een Duitse penetratie in hun bestuursapparaat te voorkomen. En ze kregen hun zin. Zolang er een Deense parlementaire regering aan het bewind bleef (tot 1943), richtten de Duitsers al hun wensen en eisen aan het Deense

Duitslands ambassadeur, dr. Werner Best, in gezelschap van de Deense minister van buitenlandse zaken, Erik Scavenius, die niet door alle Denen geliefd was, zoals uit de afbeelding geheel boven blijkt.

ministerie van buitenlandse zaken, dat daarvoor dienst deed als een beschermend schild tussen het Deense bestuur en de Duitse bezettende macht. In de onophoudelijke geschillen tussen beide landen speelden de Deense minister van buitenlandse zaken Scavenius en de Duitse ambassadeur in Denemarken de hoofdrollen. Die ambassadeur was tot 1942 Von Renthe-Fink; in dat jaar werd hij door de SS'er Werner Best vervangen.

taire regering kon zijn; dat werd de Duitse autoriteiten in Denemarken reeds na korte tijd duidelijk.

De gunstige kanten van de Deense politiek schenen de op 9 april genomen beslissing lange tijd te rechtvaardigen. Op de lange duur legden ze het echter af tegen de politieke en morele nadelen. De Duitse eisen werden steeds zwaarder en keer op keer moest de regering zwichten. In feite trok de Deense regering zich drie jaar lang strijdend terug. Pers en radio kwamen onder censuur, ministers en andere politici moesten aftreden en geleidelijk aan gingen de Duitsers zich ook met de wetgeving bemoeien. Ze verlangden bijvoorbeeld de invoering van strengere wetten tegen vergrijpen tegenover de

bezettende macht. De moeilijkst te verteren eisen kwamen in 1941: overdracht van enkele Deense torpedoboten aan de *Kriegsmarine*, de arrestatie van vooraanstaande Deense communisten, een verbod van de Deense communistische partij en de toetreding van Denemarken tot het anti-Kominternpact. Bijna dagelijks kreeg de regering nieuwe grote en kleine eisen te verwerken en elke keer moest ze kiezen tussen nieuwe concessies óf de afkondiging van een Duits militair gezag met alle gevolgen van dien voor de Deense burgerij. Het resultaat was, zoals gezegd, een langzame Deense terugtocht. De regering ging ervan uit dat ze, door in het zadel te blijven, hoe dan ook enige garantie bood tegen een meedogenloze Duitse terreur

beweging waren geprovoceerd en die door de overweldigende meerderheid van het volk werden gesteund, stelden de bezetters een nieuw ultimatum, waarin onder meer invoering van de doodstraf werd geëist. De regering wees de eisen met algemene stemmen af en nam ontslag. Diezelfde nacht ontwapenden de Duitsers het machteloze Deense leger. Er werd een militair gezag ingevoerd, waarbij alle macht in handen werd gelegd van de commandant van de bezettingstroepen, generaal von Hanneken. De jaren van onderhandelingen waren voorbij; zonder dat er een formele oorlogsverklaring aan was voorafgegaan, bevond Denemarken zich met Duitsland in staat van oorlog.

en een systematische leegplundering van het land door de bezetters.

Maar naarmate de jaren verstrekten, kon niemand de ogen sluiten voor het feit dat Denemarken aan de ene vernedering na de andere werd onderworpen. De regering kon hooguit beslissen hoe ver ze met haar concessies wilde gaan en vanaf het allereerste begin was het haar zonneklaar dat daaraan een grens moest worden gesteld. Politieke kringen waren het er algemeen over eens dat Denemarken onder geen voorwaarde kon instemmen met eisen zoals een militair bondgenootschap met Duitsland, jodenvervolgingen of invoering van de doodstraf. De grens werd bereikt in augustus 1943. Na stakingen in het hele land, die door de verzets-

Duitse troepen rijden het Raadhuisplein van de Deense hoofdstad op tijdens een van de vele hevige rellen.

Aanvankelijk had de Deense bevolking berustend gereageerd op de bezetting en de politiek van onderhandelingen. De meeste mensen waren zich bewust dat een militair verzet met regelde troepen tegen de indringers een hope-loze zaak zou zijn geweest. Dit betekende echter niet dat het volk zich niets aantrok van wat er met het land ging gebeuren. Duitsland was een ervijand van Denemarken en nazi-Duitsland was extra gehaat. Direct na de bezetting werd al in kleine groepjes besproken hoe men de vijand afbreuk zou kunnen doen. Het pro-

DE TOESTAND IN DENEMARKEN

De houding van de bevolking ten opzichte van de bezetters

Het feit dat de Anglo-Amerikaansche berichtgeving voortdurend handelt over Denemarken, is een bewijs dat de positie van dit land buitengewoon belangrijk wordt geacht en dat de vijand zich ten doel stelt dit bastion der verdediging van de Atlantische kusten te ondermijnen. Wat echter in de eerste plaats belangrijk is, is de houding die Denemarken zelf aanneemt. Deze houding werd tijdens de laatste jaren door drie verschillende regeeringen onderlijnd en ook meermaals bepaald.

Het leven te Kopenhagen zoowel als in de provincie is echter geheel normaal. De sabotagedaden welke door troebele elementen der bevolking gepleegd werden, hebben de orde en de arbeid niet ernstig in gevaar gebracht. Ook de essentiele belangen van het Duitse leger in Denemarken werden niet getroffen. Men kan zich afvragen hoe de Deensche bevolking tegenover de gebeurtenissen staat. Het is een feit dat het volk met ongeduld wacht op den vrede, doch wie in de wereld is niet bezield door hetzelfde verlangen naar het einde van den oorlog.

Enkele dagen geleden heeft een fabriek van radio-toestellen zich genoodzaakt gezien haar deuren te sluiten ten gevolge van sabotage. De schade beloopt anderhalf miljoen kronen en talrijke Deensche arbeiders zijn er werkloos door geworden. Uit het officieele rapport blijkt echter dat deze fabriek niet eens voor rekening van Duitschland werkte. Het is dan ook begrijpelijk dat het gezonde deel der bevolking in zijn geheel alle onverantwoordelijke aktiviteit die onrust verwekt, afkeurt.

Aldus de toestand in Denemarken zooals hij zich werkelijk voordoet. De Duitschers hebben in alle landen onder hun contrôle de noodzakelijke maatregelen getroffen en de officieele Duitse diensten en ook de Deensche administratie hebben nooit nagelaten de bevolking te waarschuwen, wanneer het noodig was. De regeering Scavenius heeft in zijn jongste verklaring den uitzonderingstoestand die in het land werd afgekondigd gerechtvaardigd op grond van binnenslandsche politieke redenen. Er werd evenmin gearzeld de Deensche functionarissen uit te nodigen hun plicht getrouwensvol te vervullen en een volledige loyaliteit te bewaren tegenover de Duitse overheden. Het geheele administratieve apparaat loopt dan ook regelmatig en men heeft vastgesteld, dat zich thans heel wat minder wrijvingen tusschen de verschillende regeringsinstanties en ook bij de plaatselijke overheden voordoen dan voorheen. De menschen gaan rustig naar hun arbeid zoowel in de stad als in de provincie. Niemand kan loochenen dat de dreigende bolsjewiseering van Europa de Denen niet zou hebben afgeschrikt.

(Een krantebericht in 'Volk en Staat' van 20 december 1943 — uit het archief van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie te Amsterdam)

bleem was dat het verzet in 1940 van de grond af moest worden opgebouwd. Als eersten kwamen inlichtingsofficieren van het Deense leger in actie. Zij waren in staat de Duitse troepenbewegingen in Scandinavië nauwkeurig te volgen; reeds in 1940 legden ze geheime contacten met de Britse ambassade in Stockholm en op deze manier leverden ze de westelijke geallieerden de informatie waarover ze beschikten. Deze verbindingen tussen Denemarken en de geallieerden werden tussen 1940 en 1945 voortdurend uitgebreid. Toen het leger in 1943 werd ontbonden, werd de organisatie helemaal opnieuw opgezet en legde ze een rechtstreeks radiocontact met Londen. Ook burgers vonden hun weg naar de illegali-

gen de bezetter. Zo kwam het in augustus van dat jaar tot een ware golf van sabotagedaden, gevolgd door stakingen in het hele land en gewelddadige rellen tegen Deense nazi's en andere collaborateurs. Het Duitse leger zag zich nu gedwongen tot krachtige maatregelen en de Deense regering moest haar politiek van onderhandelingen opgeven. De definitieve breuk tussen haar en de Duitsers werd een feit op 28 augustus.

Al eerder is opgemerkt dat de Deense regering tussen 1940 en 1943 telkens opnieuw moest kiezen tussen concessies doen of weigeren. Bij al die gelegenheden trachtte ze de Duitse eisen te verzachten en soms boekte ze daarbij succes; maar van een vrije keuze kon nooit sprake zijn:

pen handelden dan ook tegen hun eigen wettige regering; hun handelingen waren formeel misdaden, niet alleen tegen de belangen van de Duitsers maar ook tegen hun eigen regering en haar politiek. Hun opzet was in feite de omverwerping van de regering en de totstandkoming in Denemarken van, wat genoemd werd, 'Noorse omstandigheden'. Gezien de parlementaire basis van de regering was het voor de verzetsbeweging bepaald geen gemakkelijke keus. Daar kwam nog bij dat het in 1941-'42 allesbehalve duidelijk was hoe het Deense verzet ooit sterk genoeg zou kunnen worden om de bezetters werkelijk schade toe te brengen. De illegaliteit nam dus een enorme verantwoordelijkheid op zich. Zij wilde dat Denemarken de

Museet for Danmarks Frihedskamp

teit. In 1941 werd een ondergrondse pers geboren en in 1942 begonnen sabotagegroepen hun offensief. De illegalen namen contact op met de Britse SOE-organisatie, die opgericht was om de Europese verzetsbewegingen aan instructeurs en uitrusting te helpen. Een radioverbinding met Londen had dit onderdeel van het verzet al in 1942 en in 1943 bereikten de eerste zendingen sabotagemateriaal het land. Steeds meer SOE-instructeurs kwamen Denemarken binnen; illegale verbindingswegen door Zweden zorgden voor een hecht contact met de vrije wereld.

Het groeiende aantal burgers in de verzetsbeweging bewees dat de berusting in 1943 had plaats gemaakt voor een politiek van verzet te-

Toen Denemarken in 1941 toetrad tot het anti-Kominternpact, was dat de aanleiding voor demonstraties in Kopenhagen.

in alle gevallen betekende weigering een totale Duitse machtsovername. Intussen stond de verzetsbeweging echter evenzovele malen voor een dilemma. Anders dan de meeste bezette landen was Denemarken niet in oorlog met Duitsland en werd het langs parlementaire weg geregeerd door een kabinet dat de Denen wanhopig vermaande zich aan recht en orde te houden. Het was duidelijk dat de Deens-Duitse overeenkomst van 1940 geen stuiver meer waard zou zijn, zodra het verzet een voor de Duitsers onduelbaar peil bereikte. De eerste verzetsgroe-

onmiskkenbare voordelen van zijn officiële politiek opgaf en zich aan de kant van de geallieerden schaarde, onverschillig wat dat zou kosten en zonder enig mandaat van wie dan ook.

Dat was de dwang waaronder zowel de regering als de verzetsbeweging handelden. Ze waren het eens in hun afkeer van Duitsland; ze verschilden van mening over de manier waarop het land zich tegen de vijand moest verzetten. Maar onder leiding van de verzetsgroepen koos het Deense volk uiteindelijk voor de oorlog en verwierp het de politiek van berusting en onderhandelingen. Dat bleef niet zonder gevolg. Toen de oorlog voorbij was, kon Denemarken in de Verenigde Naties zijn zetel innemen.

VUURWERK AAN DE SONT

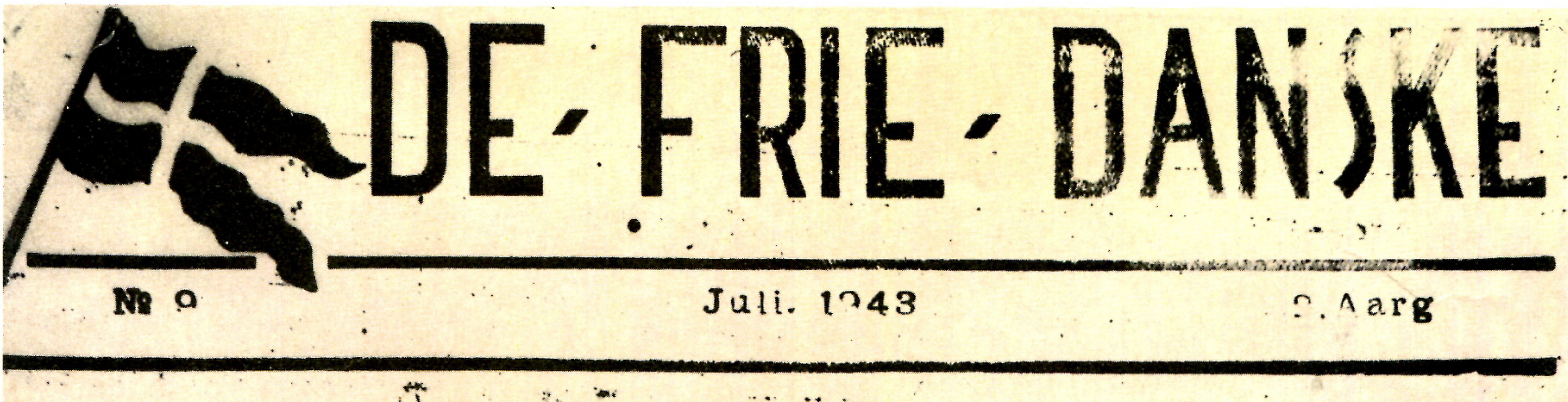
WOLF KIELICH

LAND OG FOLK

Nummer 35

Udgivet af Danmarks kommunistiske Parti

Decbr. 1943

Studenternes Efterretningsstjeneste

Meddelelse Nr. 140.

Den 9. April 1945.

DANMARK EFTER KRIGEN

Een jaar lang konden de Duitse bezetters van Denemarken in de illusie verkeren dat het Deense volk te verstandig of te loyaal of te bang was om de wapens op te nemen tegen de stamverwante 'beschermers'. Maar vanaf 1941 bleek steeds duidelijker dat de Denen zich allerm minst willoos wensten te laten knechten. Het eerste teken van de toenemende wil tot verzet was het ontstaan van een illegale pers. In de loop van de oorlog werden in Denemarken niet minder dan zesentwintig miljoen exemplaren verspreid van meer dan zeshonderd verschillende illegale bladen. Het eerste dat regelmatig verscheen, was het communistische 'Land og Folk', dat in juni 1941 werd opgericht en geleidelijk groeide, tot het uitkwam in eenentwintig

Drie van de ruim zeshonderd illegale bladen die de Denen hebben uitgegeven. Het communistische 'Land og Folk' verscheen op den duur zelfs in eenentwintig plaatselijke edities en was daarmee het grootste van het land.

plaatselijke edities en tot de bevrijding met de regelmaat van een klok de mening van de Deense communistische partij bleef verkondigen. Een tweede belangrijk illegaal blad was 'Studenternes Efterretningsstjeneste' (Studentenvoorlichtingsdienst), gemaakt door studenten in Kopenhagen en verspreid over heel Denemarken, tot op het eiland Bornholm toe. Vanaf 1943 tot de bevrijding verscheen het elke veer-

ten dagen in een oplage die in 1944 een top haalde van 120.000.

En dan waren er nog 'De Frie Danske', 'Dansk Presse', 'Frit Danmark', 'Fri Presse', 'Folk og Frihed' en hoe die tientallen andere bladen ook heten mochten. Er moeten in de oorlog in Denemarken maar weinig drukkers geweest zijn die geen illegaal werk deden, want behalve de ondergrondse nieuwsbladen en tijdschriften verschenen er ook nog een groot aantal door de Duitsers verboden boeken, zoals de werken van Kaj Munk, Wendell Wilkies 'One World', Steinbecks 'The Moon is Down' en meer dan vierhonderd andere titels. Een van de meest opmerkelijke verschijnselen in de Deense illegale journalistiek was het persbureau 'Information',

opgericht door Børge Outze, een verslaggever van een Kopenhaags dagblad. 'Information' voorzag de illegale Deense pers dagelijks van nieuws en werd spoedig de officiële spreekbuis van de Vrijheidsraad. 'Information' beschikte over een voortreffelijk georganiseerd correspondentennet en geheime telefoonlijnen en had zelfs een bureau in Stockholm, dat het 'illegale' nieuws uit Denemarken doorgaf aan Associated Press, Reuter en Tass. Toen de eerste V 1 die in Peenemünde gelanceerd werd, neerstortte op het eiland Bornholm, gaf 'Information' de Britten onmiddellijk een zeer gedetailleerde technische beschrijving van het nieuwe wapen. Er ontstonden in de tweede helft van 1941 in Denemarken ook twee belangrijke gewapende

verzetsgroepen: de BOPA (*Borgerlige Partisaner*) en 'Holger Danske'. De BOPA werd opgericht door een handjevol communisten, die als vrijwilligers in Spanje hadden gevochten. De groep kreeg weldra steun van vele jonge arbeiders en behield steeds een uiterst links karakter. Het was om deze laatste reden dat de Engelsen tot het eind van 1944 weigerden de BOPA te steunen met droppings van wapens en explosieven. Maar de groep redde het ook zonder die hulp wel. Ze was gespecialiseerd in grootscheep-

Eind juni 1944 kwamen de Denen tot de ergste uitbarsting van verzet tegen de onderdrukker.

In Kopenhagen richtten zij een barricade op in een drukke winkelstraat.

se sabotage en overvallen op industrieën die voor de Duitsers werkten. De explosieven, die daarvoor nodig waren (5 ton dynamiet), wist de groep langs allerlei omwegen te kopen van... een firma in Duitsland. En in een van de buitenwijken van Kopenhagen had de BOPA haar eigen wapensmederij, waar Engelse stenguns (ze hadden er één van 'Holger Danske' mogen lenen) nauwkeurig werden nagemaakt. 'Holger Danske' (genoemd naar een heldenfiguur uit een Deense sage) kreeg wél veel steun uit Engeland. Soms werden er op Jutland in één nacht op vier of vijf verschillende plaatsen wapens en explosieven gedropt. Maar de RAF deed nog meer voor de Deense verzetsstrijders. Op 31 oktober 1944 werd een precisiebombar-

Museet for Danmarks Frihedskamp

Museet for Danmarks Frihedskamp

dement uitgevoerd op het hoofdkwartier van de *Gestapo* in Århus, dat volledig werd vernietigd. Enkele maanden later volgde een soortgelijke aanval op het Shell-gebouw in Kopenhagen, dat eveneens door de *Gestapo* in beslag was genomen. Om een herhaling van het Århus-bombardement te voorkomen, hadden de Duitsers de elite van hun gevangenen, onder wie een admiraal, twee leden van de Vrijheidsraad en enkele parlementsleden, ondergebracht in cellen op de bovenste verdieping van het gebouw. Bij een RAF-aanval zouden zij de eerste slacht-

Linkerpagina: de RAF bombardeerde op aanwijzingen van het verzet het 'Gestapo'-hoofdkwartier te Århus.

offers zijn. Op dringend en vele malen herhaald verzoek van de Deense verzetsbeweging werd het bombardement echter toch uitgevoerd om de levens van honderden anderen te redden. BOPA en 'Holger Danske' voerden samen meer dan tweeduizend overvallen uit, vaak op klaarlichte dag. Zo werd bijvoorbeeld op 6 juni 1944 de Globus-fabriek in Kopenhagen, waar belangrijke onderdelen voor de V 2 werden vervaardigd, door meer dan honderd gewapende BOPA-mannen overvallen en opgeblazen. Een fraai succes was ook de 'boterhammen-overval'

Onder: beelden van de bloedig onderdrukte opstand die eind juni 1944 in de Deense hoofdstad Kopenhagen uitbrak.

op het Duitse vliegveld van Ålborg, een van de belangrijkste bases van de *Luftwaffe* in Denemarken. Drie Deense arbeiders, die op het vliegveld werkten, smokkelden dagelijks kneedbommen naar binnen die verpakt waren als boterhammen voor de lunch. Toen ze op deze wijze meer dan vijftig bommen bijeen hadden gebracht, plaatsten ze deze op een dag tijdens de middagpauze in hangars, vliegtuigen, werkplaatsen, op benzine en olietanks, in de officierskantine. De bommen ontploften pas de volgende dag en veranderden het vliegveld van Ålborg in een vuurzee.

Een groot voordeel voor de Deense verzetsmensen was dat het betrekkelijk eenvoudig bleef naar Zweden te ontsnappen. Over de

Museet for Danmarks Frihedskamp

Museet for Danmarks Frihedskamp

AGENT GEDROPT

Het was kwart voor twee in de nacht van 19 op 20 april 1943. Ik zat voor de derde maal achter in een Halifax. Het was de laatste nacht met volle maan, de laatste voor de zomermaanden waarin niemand meer kon worden gedropt. Het was de laatste kans om de taak uit te voeren die ik op me had genomen.

Het toestel had een Poolse bemanning. Ik keek naar de dispatcher en probeerde zijn gedachten van zijn gezicht af te lezen. Opnieuw cirkelden wij rond en opnieuw werd het vliegtuig door een hevige rukwind opzij geslingerd; opnieuw zat ik minutenlang op de rand van het open luik en onderging ik de ergste geestelijke kwellingen. Het vliegtuig begon weer te stijgen! Er moeten grenzen zijn aan hetgeen een mens kan verdragen. (...)

Weer zat ik op de rand van het luik; het was zeven minuten over twee. De dispatcher had nu ook last van nervositeit. Er was maar één ding dat ik kon doen: hopen dat alles goed zou gaan

en springen. De Halifax daalde nu — men zag de omtrek van water en bossen — het vliegtuig zwaaide heen en weer — hing een paar seconden recht — zwaaide — de snelheid verminderde — de propellers gierden op hoge snelheid — draaiden toen langzamer — ik werd heen en weer geslingerd — ik staarde naar de dispatcher — groen licht, actiesein van de dispatcher, zijn arm ging omhoog — ik gooide mijn benen door het luik — fracties van seconden — rood licht — 'Go!' ik zette me af en was eruit...

De wind loeide in mijn gezicht. Ik werd een en weer geslingerd — stootte mijn hoofd ergens tegenaan, het achterwiel van de Halifax — ik zag sterren, veel sterren — een vreselijke ruk — meer sterren — een vlijmende pijn in de rug, mijn hoofd, overal — de nacht was donker — ik verloor het bewustzijn.

Het eerste dat ik daarna merkte, was dat ik nogal heen en weer werd geslingerd en gerukt; het duurde even voor ik me werkelijk realiseerde wat er aan de hand was, en daar, een paar meter van me vandaan, zag ik de achterste geschutskoepel

van de Halifax en ook de rest van het toestel, dat zich scherp aftekende tegen de hemel. Ik hing aan het vliegtuig!

Of het nu angst was of pijn, waardoor ik het bewustzijn verloor, ik weet het niet, misschien wel beide. Ik kwam weer bij, voelde dat ik nog steeds hing, dat ik heen en weer werd geslingerd in een afgrijpselijke cadans — en bezwijmde weer.

Voor ik weer bijkwam, moest er een wonder zijn gebeurd. Ik was op weg naar de grond, ver beneden mij. Ik keek instinctief naar boven: ja, de parachute was open, maar niet helemaal. Het leek me dat de vele zijden koorden die naar de parachute liepen, in het materiaal waren verward en de gehele 'paraphu' in verschillende partjes verdeelden. Beneden mij lag in het donker water te glinsteren en zag ik de bossen. Ik voelde alleen maar dat ik veel sneller viel dan ik ooit tevoren was gevallen. Maar ik kon er op geen enkele manier wat aan doen.

(Uit: 'Two eggs on my plate', door Oluf Reed Olsen — Allen & Unwin, 1952, en Rand McNally)

Sont bestonden vijf regelmatige illegale bootverbindingen met Zweden, waarmee meer dan 18.000 passagiers werden vervoerd en meer wapens en munitie naar Denemarken werden gebracht dan de RAF kon droppen. Toen in de herfst van 1943 de pogroms begonnen, ontkwamen over de Sont ook ongeveer 7200 Deense joden. Hun vlucht werd op voortreffelijke wijze georganiseerd door een groep Deense artsen. Over de Sont werd ook de atoomgeleerde Niels Bohr naar Zweden gebracht, vanwaar hij later via Engeland doorreisde naar de Verenigde Staten om zijn kennis en genialiteit in dienst te stellen van de ontwikkeling van de eerste atoombom.

In de zomer van 1944 kwam de burgerij van

Museet for Danmarks Frihedskamp

de overzijde van de Sont, kon zien dat de Deense hoofdstad 'het niet meer nam'. De Duitsers brachten uit heel Seeland politietroepen naar Kopenhagen en lieten pantser troepen uit Noorwegen komen om alle toegangswegen naar de stad hermetisch af te grendelen. De water-, gas- en elektriciteitsvoorziening werd op last van Best gestaakt; Kopenhagen moest uitgehongerd worden. De volgende dagen begonnen slagers gratis vlees weg te geven, waarna de bakkers hetzelfde deden met brood. Op vele plaatsen in de stad werden winkels van nationaal-socialistische Denen geplunderd. De Duitsers hebben Kopenhagen niet op de knieën gekregen. Het was de burgerij zelf, die tenslotte na een week besloot weer aan het werk te gaan.

Museet for Danmarks Frihedskamp

Kopenhagen openlijk in opstand tegen de Duitsers. Ter gelegenheid van het midzomernachtfeest had de illegaliteit gezorgd voor een groot vuurwerk, dat op drie verschillende plaatsen in de stad werd afgestoken. Tegelijkertijd klonken uit luidsprekers in de toren van het stadhuis Engelse soldatenliedjes. De Duitsers waren razend en dr. Werner Best, de *Reichsbevollmächtigter*, stelde een avondklok in: om acht uur moest iedereen binnen zijn. In het centrum van Kopenhagen hield men zich hier aan, maar in de buitenwijken bleven de mensen demonstratief rondwandelen op straat. De Deense politie kon bezwaarlijk al die honderdduizenden arresteren, en toen Duitse soldaten op de mensen begonnen te schieten, werden er bar-

Tallose malen hebben Deense verzetsstrijders Duitse treinen laten ontsporen. Deze werd op 6 november 1942 totaal vernield.

Geheel boven: in Frederiksvaerk beschikte het verzet zelfs over een pantserwagen.

ricaden opgericht, tramrails opgebroken en vuren gestookt. Kopenhagen was in opstand! De volgende dag begon op de scheepswerf Burmeister og Wain een staking, die zich geleidelijk uitbreidde tot de hele stad. Ruim een week heeft de opstand geduurd. Elke avond werd er heviger en meedogenlozer geschoten op de mensenmassa's in de straten en elke avond werden de vuren groter, zodat men zelfs in Malmö, aan

Tijdens de slag in de Ardennen in de winter van 1944—1945 bewezen Deense partizanen de geallieerden een bijzonder grote dienst door het transport van Duitse divisies uit Noorwegen naar de Ardennen aanzienlijk te vertragen. Deze troepen arriveerden per schip in Jutlandse havens en moesten per trein verder worden vervoerd. Verzetsstrijders bliezen de spoorlijnen, wissels, watertanks en telefoonlijnen op en creëerden zo een totale chaos in het Jutlandse spoorwegnet. Gedurende veertien dagen kon geen enkele Duitse troepentrein Jutland passeren. En dat waren juist de twee meest kritieke weken voor de Amerikanen aan het Ardennenfront in hun verbeterde strijd tegen de radeloze Duitse legeraanvoerders.

REICHSKOMMISSAR JOSEF TERBOVEN

KLEINE MAN LANGE SCHADUW

PROF. MAGNE SKODVIN

NTB-ANP

Josef Terboven zette voor het eerst voet op Noorse bodem op 21 april 1940, dertien dagen na de Duitse inval. Misschien heeft hij die datum later in zijn herinnering aangestreept als een zwarte dag. Maar hoe dan ook: hij was voorbestemd om vijf jaar en twee weken de hoogste vertegenwoordiger van het Derde Rijk te zijn in het bezette Noorwegen en na die periode bleef zijn naam onverbrekkelijk verbonden met een reeks schokkende gebeurtenissen in de geschiedenis van het land. Hij arriveerde als Hitlers uitverkoren problemenregelaar, maar had na een paar maanden al veel van het vertrouwen van zijn *Führer* verloren. Zijn politieke ambities op het Europese vasteland had hij moeten opgeven om *Reichskommissar* in Oslo

Rijkscommissaris Josef Terboven spreekt, terwijl achter hem Quisling (in burger) en Himmler luisteren. Terboven lijkt groot, omdat hij op een verhoging staat. Ook op deze wijze poogt hij zijn macht tot uitdrukking te brengen.

te worden en zelfs in die functie moest hij accepteren wat hij tot elke prijs had willen vermijden: een forse dosis *hineinregieren* door de leiders in Berlijn. Op 8 mei 1945 vloog hij de lucht in met de bunker die speciaal voor hem was gebouwd in de residentie van de Noorse kroonprins — want met minder dan deze behuizing had men hem in Noorwegen niet willen afschepen. De uitzending van Terboven naar Noorwegen

kwam heel plotseling. Op de avond van de 19e april 1940 werd hij in Hitlers hoofdkwartier ontboden; op 20 april werd de *Führererlass* opgesteld die het rijkscommissariaat in het leven riep; op 21 april stapte hij in het vliegtuig en op 24 april trad hij officieel in functie. De instelling van het rijkscommissariaat was een haastige improvisatie, waartoe besloten werd na het mislukken van een hele reeks pogingen om in bezet Noorwegen een levensvatbare regering onder Duitse controle te vormen.

De Duitse troepen waren op 9 april in Noorwegen geland met de opdracht een soort 'Deense regeling' na te streven. Onder druk van de Duitse militaire aanwezigheid zou de regering, zo hoopte men, zwichten voor het Duitse ulti-

matum en daarmee een dikke Duitse vinger in de Noorse regeringspap accepteren. De koning moest op zijn kasteel onder bewaking worden gesteld; de regeringscentra zouden onmiddellijk na de landing worden bezet. Het plan viel in het water, omdat de uitvoerders ervan zich grotendeels aan boord van de 'Blücher' bevonden — en juist dat schip, de trots van de *Kriegsmarine*, werd bij Fort Oscarsborg, in het nauwste gedeelte van de Oslofjord, tot zinken gebracht. De koninklijke familie, het kabinet en het Noorse parlement (het *Storting*) kregen kans te ontsnappen en konden daardoor weerstand blijven bieden.

Het Duitse politieke plan was dus mislukt. In de daaropvolgende verwarring probeerde Vid-

tot een tegenregering, werd hij uit Oslo teruggeroepen. Een Quislingregering bleek onmogelijk; de Duitsers zetten de Noorse nazi-leider onder zware druk en hij 'trad af'.

Op 16 april waren alle Duitse pogingen om een zogenaamde *friedliche Besetzung* te organiseren definitief gekelderde; in Narvik stonden de invallers zelfs voor een militaire crisis van de eerste orde. Hitler viel toen terug op de oude methoden van 1933. Uit de harde kern van zijn partij koos hij de oude rot Terboven om orde op zaken te stellen; het moest maar eens afgelopen zijn met wat hij wel zal hebben aangezien voor het geklungel van onbekwame politici, diplomaten en officieren. Een harde hand moest de oplossing brengen: in het kielzog van

over *Volksdeutschtum*. Noorwegen schiep een precedent dat later voor Nederland zou worden nagevolgd. Volgens de nazi-ideologie waren de Noren ingesteld in afwachting van iets permanenters. Maar niet vergeten mag worden dat de *Führererlass*, die Terboven alleen aan Hitler verantwoordelijk maakte en hem dus met het hoogste gezag in het land bekleedde, gebruik maakte van het Poolse model. Terboven kreeg de formele beschikking over de *Sicherheitspolizei* (*Sipo*) om zijn orders uit te voeren; de SD en de *Sipo* werden ondergeschikt gemaakt aan het rijkscommissariaat.

Terboven had een goed ontwikkeld gevoel voor politieke macht. Net als Bräuer schreef hij Quisling als mogelijke bondgenoot af en ging

Ministry of Information

kun Quisling, de leider van de toen nog volslagen onbetekenende nationaal-socialistische partij in Noorwegen, de macht in handen te krijgen. Hij werd gesteund door een enkele Duitse functionaris, maar geen enkele verantwoordelijke Duitse instantie in Noorwegen had opdracht met hem samen te werken. Hitler ging pas achter hem staan, toen de Noorse weerstand zijn woede had opgewekt. Bräuer, de gevolmachtigde van de *Führer* in Oslo, probeerde onderhandelingen op gang te brengen over de vorming van een nieuwe regering met inbegrip van Quisling, maar ook daarvan kwam niets terecht. Toen daarna ook Bräuers poging schipbreuk leed de geïmproviseerde *Administrasjonsråd* (*Verwaltungsrat*) op te blazen

Engelsen en Noren vochten in de kerstweek van 1941 in het noorden van Noorwegen.

Terboven kwamen de *Sicherheitsdienst* en de *Gestapo* naar Noorwegen — en ze gingen niet meer weg.

Het instituut van het *Reichskommissariat* had in het Duitse bestuur een lange voorgeschiedenis. Het had in 1933 goed gewerkt in de Duitse *Länder*, waar de gelijkschakeling langs pseudo-parlementaire weg niet mogelijk was gebleken, en later voldeed het uitstekend bij de *Heim-ins-Reich*-politiek jegens Saarland, Oostenrijk en Sudetenland. Nu werd voor het eerst een rijkscommissaris aangesteld voor een bezet land, waar niet geschermd kon worden met theorieën

hij op zoek naar belangrijker politieke groeperingen die met hem wilden praten. Hij had succes. Hij streefde naar een regering die formeel door het *Storting* was ingesteld, maar in feite zichzelf aanvulde, zodat ze door een meerderheid van pro-Duitse elementen gebracht kon worden tot een volledige collaboratie met de bezetters. Dat ook hij faalde had twee oorzaken. De eerste was de groeiende tegenstand in het *Storting* en in het gehele land tegen een troonsafstand van de koning en de afzwering van de vrije Noren in het buitenland — want dat eisten de Duitsers in wezen. De andere oorzaak was de bemoeizucht van Berlijn, waar sterke krachten onder leiding van Räder en Rosenberg de politieke come-back van Quis-

ling bepleitten. Ze kregen hun zin: Terboven werd met Quisling opgezadeld. Maar noch als buiten spel staande staatsraad, noch als minister-president van de *nasjonale regjering* (sinds 1 februari 1942) mocht Quisling iets doen zonder het rijkscommissariaat. Dat had Terboven meteen laten regelen, toen Quisling zijn titel kreeg, met de vermelding dat het zo zou blijven, zolang de politieke realiteit niet veranderde. En die veranderde niet. Quisling had voor zijn 'wetten' en benoemingen de Duitse goedkeuring nodig; zijn openbare redevoeringen waren aan de Duitse censuur onderworpen. Het staat vast dat Quisling en zijn ministers hun 'rechtbanken' opdracht hebben gegeven een doodvonnis uit te spreken, omdat Terboven dit wilde.

voerd, waar de meesten stierven. De overige inwoners werden gedeporteerd. Achttien mensen, gearresteerd op beschuldigingen die met deze zaak niets te maken hadden, zouden als 'zoenoffer' worden terechtgesteld. Met zijn politiek van systematische terreur bereikte Terboven weldra een *point of no return*.

Terboven voelde de kracht en de kwaliteit van de nazi-Duitse houding der Noren uitstekend aan. Vandaar dat hij nooit in het Quislingexperiment heeft geloofd. Zijn vertrouwen in intimidatie als middel om de Duitse belangen te dienen, bleef echter ongeschokt. Hij werd hierin voortgedreven door zijn machtshonger en zijn verlangen om 'de generaal uit te hangen', zoals *Wehrmacht*-officieren het wel eens hebben uit-

Noorse rijkscommissariaat. Duitsers in Noorwegen hebben die twee later wel eens vergeleken. Daarbij kwam Terboven dan naar voren als de bruuske, egocentrische, hondse figuur die voor zichzelf alle gezag opeiste en dus ook bleef zitten met de volle schuld aan zijn falen: hij miste 'de gevoelige Oostenrijkse hand' van Seyss-Inquart.

Voor het Noorse verzet was Terboven zowel een verschrikkelijk tegenstander als, in zekere zin, een bondgenoot. Zijn politiek droeg ertoe bij dat het wezen van de nationaal-socialistische politiek in Noorwegen al vroeg werd doorzien en maakte een drastisch einde aan veel illusies over een mogelijk *modus vivendi* met de bezetter. Hij had een scherp politiek instinct, maar

NTB-ANP

Toen Terboven inzag dat hij in Noorwegen nooit bruikbare collaborateurs zou vinden, ging hij definitief over tot vergeldingsmaatregelen en tot intimidatie en terreur op grote schaal. In de kerstweek van 1941 bejubelde de bevolking van Svolvær, in het noorden van het land, de Brits-Noorse raid. Toen de invallers vertrokken, gingen vele Noren mee. Terboven reisde in hoogst eigen persoon naar Svolvær om de stad te zien platbranden. Bij een andere gelegenheid werden aan de westkust twee *Sipo*'s gedood, toen ze een paar Noorse geheime agenten wilden arresteren. Terboven bepaalde persoonlijk de straf: het vissersdorpje Telavåg werd in de as gelegd en alle mannen tussen zestien en vijftien werden naar Duitsland ge-

Het Noorse vissersdorp Telavåg, nadat het als represaille in de as was gelegd.

gedrukt. De gigantische poging om het bergplateau van Hardanger Vidde uit te kammen op eventuele parachutisten was zijn idee. Het resultaat was de moeite van het vermelden niet waard, hoewel in ditzelfde gebied de succesvolle overval werd voorbereid op de zwaarwaterfabriek van Vemork. Tegen het einde van de oorlog wilde Terboven een soortgelijke operatie beginnen in de bossen ten noorden van Oslo. Maar dat vond zelfs de *Sipo* te grijs; op haar verzoek sprak Berlijn zijn veto uit over het plan. Voor de naam Terboven viel, was Seyss-Inquart genoemd als eventuele kandidaat voor het

bijna uitsluitend als het ging om kwesties van macht en meer in het bijzonder van fysieke macht. De geestelijke kanten van het verzet, de vastbeslotenheid om zichzelf niet te laten gelijkgeschakelen, waren voor hem veel minder begrijpelijk en de kracht ervan ontging hem. Evenmin begreep hij dat een democratie zelfs na de complete muilkorving en de afschaffing van haar politieke instellingen nog tot organisatie in staat is.

Terboven was klein van gestalte. Fotografen kregen doorgaans opdracht hun toestel laag te houden, zodat hij even groot leek als de mensen die om hem heen stonden. Maar de schaduw die hij over de Noorse geschiedenis wierp, was lang — heel lang.

SHETLAND BUS

M. G. EMEIS JR.

NTB-ANP

Tweede-luitenant-ter-zee Leif Larsen maakte tweeënvijftig trips tussen de Shetland Eilanden en bezet Noorwegen. Onder zijn vele onderscheidingen was ook de Britse DSO.

Eind 1940 arriveerde majoor L. H. Mitchel van de Britse geheime dienst in Lerwick, de noordelijkste stad van Groot-Brittannië en gelegen op Mainland, het grootste van de 117 Shetland Eilanden. Even benoorden Lerwick ving hij, weldra geholpen door vier Britten en enkele Noorse vissers, zijn nieuwe taak aan: een bootverbinding met bezet Noorwegen organiseren voor (bijzondere) personen en (bijzondere) goederen. Deze even geheime als onregelmatige lijndienst, door ingewijden weldra de *Shetland Bus* genoemd, begon met vier oude vissersboten, waarvan de 'Vita' met Kerstmis 1940 de eerste tocht maakte. Veertig volgden in ruim een jaar, waarbij 43 Noorse, in Engeland opgeleide spionnen en 150 ton wapens, munitie en

NTB-ANP

Een van de eerste Noren die door SOE werden opgeleid, was de ex-toneelspeler Martin Linge, naar wie de Noorwegen-sectie van de organisatie de Linge Compagnie werd genoemd.

explosieven in de Noorse fjorden werden afgeleverd. Op de terugreis nam men spionnen, saboteurs en vluchtelingen mee, in de eerste plaats mannen die door de *Gestapo* werden gezocht. Af en toe legden de trawlers, die uitsluitend met Noorse vrijwilligers waren bemand, ook mijnen.

Ernstige verliezen bleven niet uit. Toen een Duitse oorlogsbodem binnen de poolcirkel de 'Brattholm' naar de zeebodem schoot, wist alleen Jan Baalsrud de kust te bereiken. Op de hielen gezeten door de Duitsers, bereikte hij via Lapland Zweden, waar hem negen bevroren tenen werden geamputeerd. Nauwelijks hersteld en door het Zweedse Rode Kruis naar Engeland gevlogen, meldde hij zich opnieuw

Fotoarchief Spaarnestad

SOE-kapitein Odd Kjell Starheim speelde een zeer belangrijke rol bij de geslaagde overval op de zwaarwaterfabriek te Vemork door maandenlang inlichtingen door te geven.

voor de *Shetland Bus*. In 1941 raakte de trawler 'Blia' tussen de Shetlands en Noorwegen in een zware novemberstorm; alle 42 opvarenden vonden de dood.

Legendarisch werd schipper Leif Larsen, die na vier dapperheidsdecoraties als vijfde de DSO (*Distinguished Service Order*) kreeg, hoewel zijn rang van 2e luitenant-ter-zee daar eigenlijk veel te laag voor was. Het *Victoria Cross*, Englands hoogste onderscheiding, ontging hem alleen, doordat hij niet de Britse nationaliteit bezat. Op een herfsttag in 1942 koerste Larsen met zijn trawler 'Arthur' op de Trondheimfjord af. De commandant van een Duitse patrouilleboot praaide hem, controleerde de scheepsdOCUMENTEN en bevond ze in orde, hoewel het stuk

voor stuk vervalsingen waren: de 'Duitse' visvergunning, de registratiepapieren die de 'Arthur' als onderdeel van de Trondheimse vissersvloot waarmerkten, ook de vervalste monsterrol met valse *Gestapo*-stempels en valse *Gestapo*-handtekeningen. De proviand — zwart brood, boerenworst en surrogaatkoffie — was tevoren naar de Shetlands gesmokkeld. De 'Arthur' ging voor anker bij een eilandje in een eenzame inham van de fjord. Uit het ruim kwamen drie 'Welman chariots' te voorschijn, zes meter lange torpedo's met elektrische aandrijving en op de neus een grote afneembare ladingkop. Twee mannen, in duikerpakken schrijlings een torpedo berijdend, moesten onder water een vijandelijk schip naderen, de ladingkop met een tijdmechanisme 'overplanten' op de scheepshuid en dan op de 'lege' torpedo naar hun eigen schip terugkeren. De 'Arthur' had daartoe zes technici van de Britse marine aan boord, op de scheepsrol valselijk als dekmatrozen genoteerd. De drie torpedo's kwamen met speciale koppelingen een meter onder water achter de 'Arthur' te hangen, die nu dieper de fjord invoer, opnieuw door een Duits schip werd gecontroleerd en eindelijk in het donker zijn doel kon passeren: het Duitse slagschip 'Tirpitz', dat zich in deze fjord schuilhield. Het moment van actie leek aangebroken — maar tot ieders verbijstering bleken plotseling alle drie torpedo's verdwenen! Met hun ladingkoppen waren ze gezonken, doordat de koppelingen voortijdig waren losgeraakt. De Duitse controleschepen maakten terugkeer naar open zee te riskant. Larsen zocht weer een stille inham op, bracht de 'Arthur' tot zinken en begon met zijn makkers de barre voetreis naar het veilige Zweden. Vlak voor de grens werden zij ontdekt door Duitse grenswachten. De Britse marineman Robert Evans werd gewond en gevangengenomen, de anderen ontkwamen. Evans, die onder een regenjas zijn marine-uniform droeg, werd in een ziekenhuis verpleegd en na zijn herstel vermoord op bevel van admiraal Dönitz. Schipper Larsen en zijn bemanning vlogen van Zweden naar Engeland en hervatten hun dienst op de *Shetland Bus*.

De mislukte aanslag op de 'Tirpitz' was een van de zeldzame gevallen waarin de mannen van de *Shetland Bus* zelf als saboteurs optraden. Hun eigenlijke taak was het steunen van het verzet door de aanvoer van geheime agenten en hun uitrusting. De Noorse illegaliteit mocht zich om twee redenen gelukkig prijzen: zij vormde een eenheid en behoefde zich niet te laten afleiden door ingrijpende hervormingsplannen. Trouw aan de traditionele staatsvorm rekende men erop voor naoorlogse problemen oplossingen te vinden binnen het vertrouwde kader van de constitutionele monarchie. Wat die eenheid betreft: de verzetsbeweging kende slechts twee takken, een burgerlijke en een militaire. Zelfs de — kleine, weinige, maar felle — communistische verzetsgroepen, gevormd na de Duitse inval in de Sowjetunie in juni 1941, lieten zich aan het einde van de oorlog bij de nationale verzetsbeweging inlijven.

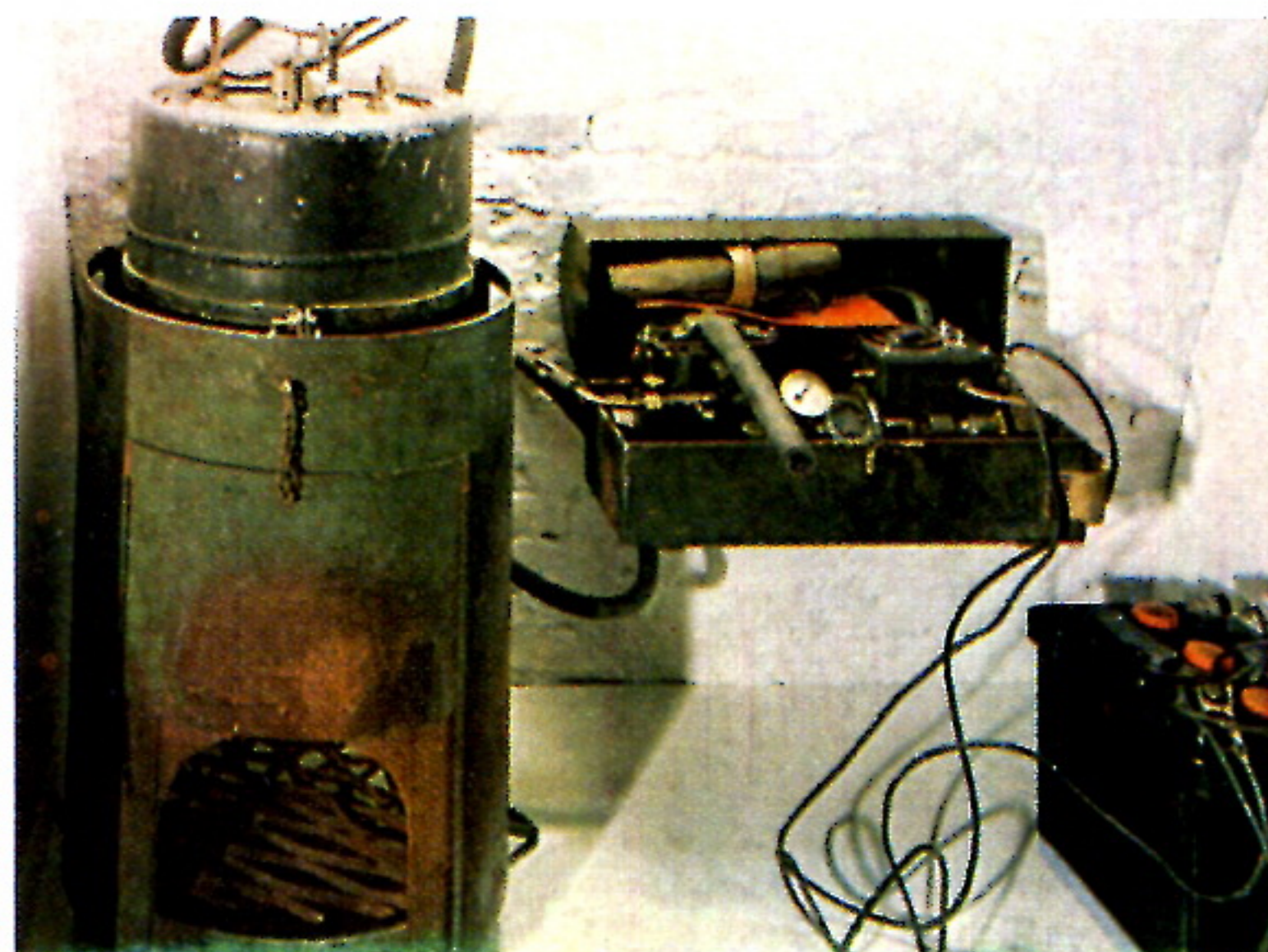
Het militaire verzet, gebundeld in *Milorg* (militaire organisatie), omschreef in juni 1941 in een brief aan koning Haakon VII in Londen zijn oogmerk aldus: kadervorming en training van een geheim leger dat te zijner tijd de geallieerde invasie in Noorwegen zou ondersteunen. Na toelichting van deze opzet door twee *Milorg*-

Hjemmefrontmuseet, Oslo

Model van de zwaarwaterfabriek te Vemork bij Rjukan, die in februari 1943 werd vernield.

Hjemmefrontmuseet, Oslo

Met stoomgenerators van dit type laadde 'Milorg' de accu's van haar radiostations op.

ZWALUWEN CONTRA ZWAAR WATER

SOE-kapitein Odd Starheim, op oudejaarsavond 1941 uit een RAF-toestel ergens op de besneeuwde rotsen van zijn Noorse vaderland gearachtureerd, vindt in Oslo onderdak bij de familie Rasmussen. In het holst van zijn derde nacht overvalt de 'Gestapo' het huis. Starheim veinst darmkrampen en eer hij de handboeien om krijgt, mag hij naar het toilet. Dat heeft een tweede deur naar de kamer van de ziekelijke oma Rasmussen. Starheim opent zacht die deur, rent oma's kamer door, springt uit het raam, verstuikt zijn enkel op het ijs van de binnenplaats, hinkt door een steeg naar een zijstraat, springt op de treeplank van een passerende vrachtauto en roept tegen de chauffeur: 'Ben jij een goeie Noor?' 'Wie zit erachter je aan?' vraagt de man. 'De 'Gestapo'.'

De chauffeur trekt hem in de cabine en trapt het gaspedaal in. Tussen de ruige rotsen van Hardanger Vidda, 200 kilometer ten westen van Oslo, ontmoet Starheim twee weken later volgens plan ingenieur Skinnarland, medebouwer van de zwaarwaterfabriek van de Norsk Hydro Elektrisk bij Rjukan, waar het onmisbare zwaar water voor de Duitse atoomraketproeven wordt vervaardigd. Die fabriek moet kapot.

In maart 1942 dwingen zwaargewapende passagiers, onder wie Starheim en Skinnarland, de kustboot 'Galtesund' (620 ton) van zijn vaste route Kristiansand-Stavanger-Bergen af te wijken. Na zeven dagen bereiken ze op 17 maart de mistige haven van het Schotse Aberdeen. Op 29 maart wordt ir. Skinnarland weer boven Hardanger Vidda gedropt. Zijn Duitse directeur wantrouwt hem niet, als hij zegt drie weken ziek te zijn geweest. Maanden achtereenvolgens geeft hij op microfilms, die via Zweden Engeland bereiken, gedetailleerde gegevens over de Hydro Elektrisk door.

Op 18 oktober worden vier jonge SOE-saboteurs gedropt; hun codenaam is Korhoenders. Op 9 november seinen ze uit een berghut naar Londen: 'Drie roze olifanten', hetgeen betekent 'Hebben Rjukan bereikt'. Op 18 november stijgen van het RAF-vliegveld in het Noordschotse Wick twee Halifax-bommenwerpers op, die elk een Horsa-zweefvliegtuig met 17 SOE-saboteurs in Britse legeruniformen trekken. De onderneming wordt een afschuwelijk fiasco. Slechts één Halifax keert naar Schotland terug, de ander vliegt in de mist tegen de rotsen. Van beide zweefvliegtuigen

mislukt de landing, van de in totaal 41 inzittenden vinden 18 terstond de dood. Duitse skitroepen nemen de overigen gevangen. Een Quisling-arts in het ziekenhuis van Stavanger spuit vier zwaargewonden lucht in de aderen en registreert hun doodsstrijd. Andere gewonden worden tegen een muur geleund en doodgeschoten. Ook de ongedeed geblevenen worden afgemaakt, vijf hunner in het concentratiekamp Grini bij Oslo. Hun handen zijn op de rug geboeid — met prikkeldraad.

Dinsdag 16 februari 1943 landen zes SOE-para's in Zuid-Noorwegen en voegen zich, na een week zwoegen over een ijzige rotsvlakte, uitgeput bij de vier Korhoenders, wier codenaam nu in Zwaluwen verandert. In de maanloze nacht van zaterdag 27 op 28 februari sluipen de tien mannen naar het zeven verdiepingen hoge complex van de Hydro Elektrisk. Zij moeten slagen of sterven; om niet levend in Duitse handen te vallen heeft ieder twee cyaankalipillen bij zich. Twee SS-schildwachten maken de kelderdeur onbereikbaar. Dan maar door de nauwe tunnel, die vol kabels en pijpen en bovendien vol sneeuw en ijs zit. Zeven man gaan bij de tunnel in dekking, drie werken zich erdoor en dringen door in de centrale kelder. Snel worden op de vitale plaatsen de dynamietladingen aangebracht. Even later zijn alle tien saboteurs op de aftocht. Uit de fabriek klinkt een fluitend geluid en een diep, maar niet luid gerommel. Is de aanslag geheel of gedeeltelijk mislukt? Integendeel, het hart van de installatie en de unieke elektrische apparatuur zijn volkomen vernield. Zelfs na zes maanden van koortsachtige reparatie komt de fabriek niet op volle capaciteit.

Begin 1944 komt men aan de weet dat de zwaarwaterproductie van een half jaar in vaten per trein van Rjukan naar het Tinnsjomeer, per boot over het meer en dan verder naar Duitsland zal worden vervoerd. Twee SOE-saboteurs, vermomd als oliemannen, plaatsen tijdbommen in het vaartuig. Als het zondagmiddag 20 februari het diepste deel van het Tinnsjomeer passeert, explodeert het. Het verlies van de 15.000 liter zwaar water haalt opnieuw een streep door Hitlers rekening voor toepassing van het geheime produkt. Geheime Duitse documenten, na de oorlog ontdekt, tonen aan hoe de toepassing van atoomwapens tegen Engeland werd vertraagd, respectievelijk verijdeld.

chefs, die de zaak in Londen met de Noorse regering kwamen bespreken, werd *Milorg* naast leger, vloot en luchtmacht als vierde onderdeel van de Noorse krijgsmacht erkend. De voordelen van sabotagedaden op dat moment wogen volgens *Milorg* niet op tegen de nadelen, te weten de even wrede als omvangrijke represailles van de Duitse bezetters jegens de Noorse bevolking. Vandaar *Milorgs* afzijdigheid van de SOE-saboteurs.

SOE alias *Special Operations Executive* was een idee van Churchill 'om Europa in lichtervlaai te zetten'. Vrijwilligers uit alle bezette landen zouden, na een harde training in Engeland, als saboteurs en/of radiotelegrafist in hun geboorteland militair en economisch belang-

zich uitsluitend bezighield met spionage, vooral inzake het doen en laten van de *Kriegsmarine* in de Noorse wateren.)

De balans over 1942 toonde én voor *Milorg* én voor SOE zware verliezen. In februari infiltreerde de *Gestapo*, met hulp van de beruchte landverrader Rinnan en diens trawanten, in een 'exportgroep' die Noren naar Engeland smokkelde, waar zij dienst namen in het vrije Noorse leger of werden opgeleid tot SOE-agent. Toen een vissersboot met drieëntwintig recruten uit de haven van Alesund wegglipte, sloegen de Duitsers toe. Twintig man werden geëxecuteerd. In april volgde het drama van Televaag, waar twee Linge-radiotelegrafisten door de *Gestapo* op heterdaad werden betrapt.

in 1942 van 67 containers met wapens en explosieven, in het laatste bezettingsjaar waren het er 8434 containers. De *Shetland Bus* fourneerde in 1943—1945 ruim 445 ton wapens en sabotagematerieel. In Oslo maakten de wapensmeden de gebroeders With duizend stenguns voor *Milorg*. SOE had in 1943 in Noorwegen tachtig radioposten. IJzermijnen, zwavelfabrieken en de bekende Orkla-pyrietmijnen werden vernield. De meestersaboteur Max Manus bracht in Oslo's haven de Duitse transportschepen 'Ortelsburb' en 'Tugela' tot zinken, het troepenschip 'Donau' explodeerde met twaalfhonderd militairen aan boord. Manus' collega Gunnar Sonstebj liet bommen ontploffen in het *Gestapo*-hoofdkwartier, in SS-barakken in Korsvoll

rijke objecten vernietigen; daarbij moesten de SOE-saboteurs veiligheidshalve zo min mogelijk, liefst geen enkel contact met hun landgenoten onderhouden. Zomer 1940 vestigde SOE zijn hoofdkwartier (onder schuilnaam) in Baker Street, de Londense straat waar Conan Doyle zijn Sherlock Holmes liet wonen. Tot de zeven Noren die als eersten in september 1940 in opleiding waren, behoorde luitenant Martin Linge; naar deze ex-toneelspeler kreeg de Noorwegen-sectie van de SOE de naam 'Linge Compagnie'. In 1941 steeg het aantal clandestiene SOE-radioposten langs de Noorse kust van één tot dertien. (Geheel los daarvan opereerden tussen Oslo en Tromsø zestien radioposten van de Britse geheime inlichtingendienst (SIS), die

Een opleidingskamp van het Noorse verzet in de bossen. In totaal maakten ongeveer veertigduizend Noren zich in het binnenland gereed voor sabotage- en gevechtsacties tijdens een eventuele geallieerde landing.

Door verraad en loslippigheid vielen in juli plaatselijke *Milorg*-leiders in Oslo, Bergen en een dozijn kleinere steden in Duitse handen. In oktober en december werden na SD-razzia's in Trondheim 24 en in het district Kristiansand 50 mannen van de *Milorg* door de kogel ter dood gebracht.

Het rampjaar 1942 leerde SOE en *Milorg* dat rivaliteit moest wijken voor samenwerking. Die kwam snel tot stand. SOE voorzag *Milorg*

en in de wapenfabriek van Kongsberg. De Duitsers werden zo nerveus, dat zij op zekere dag alle leden van een geheelonthoudersvereniging in gijzeling namen. De *Arbeitseinsatz* van de Noren mislukte, doordat op het kritieke moment de centrale administratie in de lucht vloog. Laatste stunt van Sonstebj: kort voor de bevrijding haalde hij, vermomd als SS-officier, met een gestolen Duitse legerauto kisten en zelfs een brandkast vol documenten uit het Quislingministerie van justitie en uit het hoofdbureau van de Quislingpolitie. Deze documenten die op het punt stonden te worden vernietigd, bevatten veel gegevens om de Duitse en Noorse oorlogsmisdadigers na mei 1945 hun gerechte straf te bezorgen.

PION BUITEN SPEL

PROF. MAGNE SKODVIN

Fotoarchief Spaarnestad

De naam Quisling geldt als het zinnebeeld voor verraad. Maar van de Noorse majoor als mens is merkwaardig genoeg even weinig bekend als van de talloze kleine Quislings die naar hem genoemd zijn. Wie zijn persoonlijkheid probeert te ontdekken, komt meteen voor een probleem te staan: hij beantwoordde helemaal niet aan zijn image. Vidkun Quisling was een onhandige en nogal verlegen man, die lange monologen afwisselde met even lange perioden waarin hem geen woord over de lippen kwam. Er ging dan ook weinig in hem om; hij had slechts vage en algemene gedachten over de dingen en andere mensen interesseerden hem eigenlijk niet, behalve als ze aan zijn voeten kwamen zitten. Quislings had voortreffelijke manieren en was

Vidkun Quisling, minister-president van Noorwegen tijdens de Duitse bezetting, werd op 14 februari 1942 in Berlijn door de 'Führer' ontvangen. Deze negeerde de Noorse verrader overigens zo veel mogelijk.

in zijn privé-leven wars van elke buitensporigheid. Zijn schoolrapporten waren uitstekend. De militaire academie verliet hij met meer onderscheidingen dan wie ook. Hoe kon een dergelijke man een nazi-leider worden en zelfs het prototype van de verrader?

Men heeft allerlei verklaringen trachten te vinden. Volgens de een was hij een slachtoffer van de omstandigheden; een eerlijk man, geketend aan de zegekar van de nazi's, tegen wie hij ver-

betener en kanslozer vocht dan degenen die hem door het slijk haalden, omdat hij hen van binnenuit bestreed. Volgens anderen was hij een ziener, die over de broedermoord van de oorlog heen uitkeek naar de supranationale gemeenschap van de toekomst, maar door een ongelukkige samenloop in de geschiedenis toevallig de verkeerde bondgenoot koos en aan de kant van Hitler terecht kwam.

Maar het is helemaal niet nodig om zo iets als een vierde dimensie te zoeken achter een man die ongetwijfeld welopgevoed en intellectueel uitstekend gevormd was, maar die met al zijn kwaliteiten en tekortkomingen toch maar een gewoon doorsneemens was.

Er hoeft ook geen enkele twijfel te bestaan aan

1422

HET VERZET VAN
DE NOORSE STAATSKERK

BISSCHOP ZEGT NEEN

JOEP BÜTTINGHAUSEN

NTB-ANP

Ofschoon er van oudsher sterke culturele banden hadden bestaan tussen Noorwegen en Duitsland en dit niet het minst door de relatie van de Evangelisch-Lutherse Noorse Staatskerk met het geboorteland van Luther, had de Noorse bevolking in de jaren dertig met toenevende ongerustheid en afkeer de ontwikkelingen in Duitsland gevolgd. De Noren, nog in 1930 voor ruim 95% lidmaat van de Staatskerk, waren zich dan ook zeer snel bewust van wat hun te wachten stond, nadat de Duitsers hun land waren binnengevallen.

De primate van de Noorse Kerk, bisschop Eivind Berggrav, was lang voor het uitbreken van de oorlog bekend geworden door zijn pogingen te komen tot een politiek van verzoening

tussen de volkeren. Hij schreef hierover tal van artikelen en sprak met leidende politici, onder wie lord Halifax en Goering. Als voorzitter van de Wereldalliantie voor de Bevordering van Vriendschap tussen de Kerken had hij zich een grote reputatie verworven als voorvechter van de vrede. Zelfs na de Duitse inval poogde hij nog zijn vredesactiviteiten voort te zetten. Dit heeft in het begin enige verwarring gesticht. Bovendien trachtten de nazi's meteen al zijn positie te ondermijnen en hem van zijn landgenoten te isoleren door in de eerste weken van de bezetting via Radio Oslo valse geruchten over hem te verspreiden. Onder andere zonden ze de leus uit: 'Laat ons onze leiders Quisling, Ham-sun en Berggrav volgen'. Over de bisschop vie-

len in die dagen zowel in Noorwegen als daarbuiten vele harde woorden. Maar na een paar weken van aarzeling distantieerde Berggrav zich volledig van de nazi's en ontwikkelde hij zich tot een ware leider door al gauw standvastig stelling te nemen tegen elke poging van de nazi's de Noorse Kerk dienstbaar te maken aan hun regime.

Toen de Duitsers in het najaar van 1940 bekendmaakten dat koning en regering in Londen als 'afgezet' beschouwd moesten worden, stond de Noorse Kerk voor een duidelijke keus. Ze koos tegen de bezetter en alle christenen in Noorwegen werden door de kerkelijke leiders als het ware gemobiliseerd. Tijdens een massabijeenkomst op 28 oktober 1940 in Oslo's grootste

vergaderzaal werd de *Kristent Samraad* (Christelijke Raad voor Gezamenlijk Overleg) opgericht. Alle kerkelijke geschillen van weleer vielen op slag weg. De proclamatie waarin men zich schrap zette tegen elke nazi-inmenging in kerkelijke aangelegenheden en daartegenover uitdrukkelijk de christelijke waarden formuleerde, werd ondertekend door achttien kerkelijke leiders, onder wie alle zeven bisschoppen. Berggrav zei in zijn slotrede onder meer: 'De Heer zal niet gedogen dat u een uniform wordt aangetrokken en dat uw individualiteit zal worden vernietigd. Hij zal u redden en bevrijden.'

De volgende aanval op de Kerk kwam in de vorm van de eis dat in de kanselgebeden de 'afgezette' koning, het parlement en de regering niet meer zouden worden genoemd. In eerste instantie weigerde Berggrav namens de Kerk hieraan gevolg te geven. Toen de nazi's zich meester wilden maken van de kerkelijke radio-uitzendingen, kwam het tot onderhandelingen en werd er een compromis bereikt. De Kerk accepteerde dat koning Haakon, parlement en regering niet langer meer in de gebeden van de kansel af zouden worden genoemd, maar weigerde resoluut in plaats daarvan de zegen af te smeken over Quisling en de zijnen.

Nieuwe moeilijkheden onstonden toen de nazi's in de winter van '40 op '41 een aantal decreten afkondigden, waaronder een dat priesters verbood zich aan het biechtgeheim te houden als de politie dat nodig achtte. Geestelijken die zich hieraan niet wensten te houden, werden met opsluiting bedreigd. Al deze dwangmaatregelen van de bezetter dreven de Noren echter steeds meer samen. In die situatie schreven de zeven Noorse bisschoppen op 15 januari 1941 een brief aan de nazi-gevolmachtigde voor kerkelijke aangelegenheden en onderwijs, Ragnar Skancke. Op basis van de geloofsartikelen van de Noorse Kerk werden punt voor punt ernstige bezwaren naar voren gebracht tegen het beleid van de bezetter. Het optreden van de Hirdtroepen (de stormtroepen van de Noorse nazi-

te dreigementen stonden. De Kerk liet zich echter niet meer sussen. De bisschoppen stelden een herderlijk schrijven op dat op 16 februari in alle parochies moest worden voorgelezen. De autoriteiten legden zich daarbij neer. Er waren toen echter al bevelen uitgegaan naar de politie om voorlezing van de bisschoppelijke brief te verhinderen, die niet tijdig meer konden worden herroepen. In tal van kerken kwam het tot min of meer ernstige incidenten. In Tromsø werd de echtgenote van bisschop Krohn-Hansen door twee leden van de Duitse militaire politie uit de kerk gehaald, terwijl haar man preekte. Ze kreeg te horen dat zij zou worden gearresteerd, als haar man de brief van de kansel zou voorlezen, hetgeen daarop niet geschied-

getrokken. Het enige gevolg evenwel was dat op een handjevol nazi-dominees na geen enkele geestelijke meer medewerking aan de programma's verleende. Op 5 april trachtte de bezetter die boycot te doorbreken, deels door overreding, deels door de eis kerkdiensten te mogen uitzenden en door te dreigen alle godsdienstige radioprogramma's te schrappen.

Van de ongeveer drie miljoen Noren was in die tijd niet meer dan één procent lid van Quislings *Nasjonal Samling*. Met de geestelijkheid was het al niet anders gesteld: van de ongeveer duizend dominees van de Staatskerk waren er slechts zevenentwintig actieve Quislings. Deze verhoudingen leidden tot een volkomen isolement van de nazi's. Zij hadden geen enkel wer-

Links: de zeven bisschoppen van de Noorse Evangelisch-Lutherse Staatskerk die zich met vereende kracht verzetten tegen de Duitse bezetters. Van links naar rechts Støren, Berggrav, Fleischer, Hille, Skagestad, Maroni en Krohn-Hansen. De foto dateert uit 1941.

Rechts: Duitse politiemannen proberen in april 1942 een menigte Noorse christenen te verdrijven die bij wijze van protest bijeen zijn voor de kathedraal van Trondheim.

NTB-ANP

partij), het ingrijpen in het godsdienstonderwijs op de scholen en de verplichting om het biechtgeheim te verbreken werden in de brief expliciet veroordeeld. Toen Skancke trachtte de brief dood te zwijgen, gingen drie van de bisschoppen — Berggrav, Støren en Maroni — bij hem op audiëntie en legden een document over waarin onder andere de volgende, duidelijke waarschuwing stond: 'Wij sporen daarom de leiders van de regering aan een einde te maken aan al hetgeen strijdig is met Gods heilige beschikkingen ten aanzien van recht, waarheid, gewetensvrijheid en goedheid en om volledig te bouwen op Gods wetten.' Op 1 februari ontvingen de kerkelijke leiders een vage, sussende en ontwijkende brief van Skancke, waarin verder bedek-

de. Intussen waren 50.000 kopieën van het herderlijk schrijven over het gehele land verspreid. Op 17 februari deed de politie nog invallen in alle drukkerijen in Oslo om de drukkers van de brief te vinden — tevergeefs.

Naar aanleiding van heel deze confrontatie tussen Kerk en bezetter, zette Berggrav reeds op 15 februari in een rede voor de Juristenvereniging in Oslo nog eens duidelijk uiteen op welke fundamente van 'Religie en Recht' (zo luidde de titel van zijn toespraak) de strijd van de Kerk berustte. De bezettingsautoriteiten gaven de strijd echter evenmin op. Skancke probeerde met dreigementen en bevelen de Kerk murw te maken. Begin maart werden de godsdienstige radioprogramma's aan de overheid

kkelijk contact met het volk, dat hen verachtte en tenslotte haatte. Ds. Sigmund Feyling, lid van een bond van nazi-predikanten, kreeg voor zijn afscheidsprek in Egersund slechts dertien mensen in de kerk. Overal waar nazi-dominees preekten, bleven de kerken praktisch leeg. Herhaalde oproepen van het nazi-blad 'Fritt Folk' aan zijn lezers om toch vooral veel en regelmatig naar de preken van nazi-gezinde geestelijken te gaan luisteren, sorteerden weinig effect. Dit kwam misschien ook, omdat de Noorse nazi's door hun leiders steeds verder van het christendom werden afgedreven. In artikelen en redevoeringen werd veel geschermd met mystiek-Germaanse termen; de goden en de levensstijl van de oude vikings werden verheerlijkt;

Kerstmis werd omgevormd tot een Germaans feest; er werd gesproken van midzomer- en midwinterwende en van *Ragnarök*, de laatste grote slag tussen het joodse en het Noorse bloed. Dergelijke *Blut-und-Boden*-nonsens droeg uiteraard bij tot een verder isolement van de nazi's door de rest van de Noren — een isolement dat door de Noorse 'kleine Goebbels', Gulbrand Lunde, als 'afgrijselijk terrorisme' werd betiteld. Maar hoe de nazi's ook scholden en zich in bochten wrongen, onder meer door hun eigen *Kristen Samling* op te richten, tot het einde van de oorlog toe zijn ze te midden van hun landgenoten slechts eenlingen gebleven, hetgeen hen meer dan wat ook in niet geringe mate heeft verbitterd.

Wat de Noorse nazi's ook ondernamen om meer populariteit te verwerven, alle pogingen liepen stuk op de houding van de Kerk en van het volk als geheel. Toen de Hirdafdelingen anti-joodse rellen gingen ontketenen, reageerde het publiek daarop door joodse zaken te frequenteren die volgens de nazi's geboycot moesten worden. Deken Fjellbu, die onmiddellijk openlijk protesteerde tegen de terreur jegens de joden in Trondheim, kreeg een zware boete. Toen veel later, in november 1942, de jodenvervolgingen in Noorwegen naar een climax

De Noorse nazi's bestreden de Kerk onder meer met dit affiche van 'een gezegende ontmoeting' met de Russische patriarch.

dikwijls ongehoorde wetten. Een van de eerste betrof de gedwongen inlijving van de gehele Noorse jeugd van tien tot achttien jaar in de *Ungdomsfylking*, de Noorse *Hitlerjugend*. Verder werden bij wet alle onderwijskrachten automatisch lid van de nieuwe nationale onderwijsorganisatie, de *Laerersamband*. Als lid van deze organisatie dienden de leerkrachten hun onderrecht af te stemmen op de Nieuwe Orde. De Kerk protesteerde onmiddellijk tegen deze poging het onderwijs te ontkerstenen — met als gevolg dat ruim 90% van de veertienduizend Noorse leerkrachten vrijwel onmiddellijk uit de *Laerersamband* stapte. In een brief die op 14 februari 1942 naar Skancke werd gezonden en die ondertekend was door Berggrav en de andere zes bisschoppen, werd door de kerkelijke overheid ook zeer nadrukkelijk geprotesteerd tegen het feit dat de regering de jeugd aan de christelijke invloed in gezin, kerk en school wilde onttrekken om deze jongeren vervolgens te indoctrineren met de anti-christelijke nazi-ideologieën.

De gehele toestand verscherpte in het voorjaar van 1942 zodanig, dat de bisschoppen, dekens en vrijwel alle priesters van de Noorse Staatskerk hun ambt neerlegden in zoverre het de 'officiële' betrekkingen met de staat betrof. De

liepen, zond de tijdelijke leiding van de Noorse Kerk (bisschop Berggrav had toen huisarrest) een scherp protest naar de inmiddels tot minister-president benoemde Quisling. Het confisqueren van joodse eigendommen en het arresteren van alle mannelijke joden boven de vijftien jaar werd, mede op grond van bijbelteksten, fel veroordeeld.

Ook de pogingen van de Duitse en Noorse nazi's om het Noorse volk warm te maken voor Hitlers 'kruistocht tegen het goddeloos bolsjewisme' sorteerden nauwelijks effect. De nazi's die gerekend hadden op de Noorse afschuw van de Russische aanval op Finland, bleken zich ook in dit opzicht misrekend te hebben. Terwijl allerlei nazi-leiders steeds luider riepen dat de

Op eerste paasdag 1942 kwam het voor de kathedraal van Oslo tot botsingen tussen het publiek van kerkgangers en leden van Quislings nazi-partij, de 'Nasjonal Samling'.

Kerk nu de kans had te tonen wat ze over had voor de verdediging van het christelijk geloof, de moraal en de cultuur in het land tegen het atheïstische bolsjewisme, deed de Kerk er het zwijgen toe en liet zich op geen enkele wijze provoceren.

Op 1 februari 1942 werd de sterk verslachte campagne om Noorwegen te nazificeren nieuw leven ingeblazen met de benoeming van Quisling tot minister-president. Quisling begon onmiddellijk met het uitvaardigen van een stroom

Noorse Kerk werd hierdoor een 'vrije Kerk', die geheel onafhankelijk stond tegenover het nazi-regime. Quisling, die reeds meer grond onder de voeten verloor, sloeg terug door vele duizenden arrestaties te laten verrichten. De scholen werden, ook uit angst voor een schoolstaking, wekenlang gesloten en bijna tweeduizend leerkrachten werden opgepakt. Honderden van hen moesten later dwangarbeid verrichten in het hoge noorden van het land. Ook bisschop Berggrav, die bij voortduring 'neen' had gezegd tegen de nazi's, werd in een kamp opgesloten, maar kreeg na een week streng huisarrest, waarbij het hem zelfs geenszins was toegestaan contact te hebben met zijn zoon of zijn vrouw.

DE NOORSE SCHRIJVER
KNUT HAMSUN

CIRKEL GESLOTEN

DR. AMY VAN MARKEN

De door de Noren zeer bewonderde schrijver Knut Hamsun was 'verkeerd' tijdens de oorlog. Dat ook andere bekende Noorse auteurs (circa twintig) de zijde van Quisling kozen, is men al lang vergeten. Zijn houding vormt nog steeds een punt van discussie.

Hamsun werd in 1859 geboren op een kleine boerderij in het Gudbrandsdal. Zijn moeder stamde uit een oud boerengeslacht dat door de veranderende maatschappij dreigde te declasseren. Het gezin — de vader was dorpskleermaker — trok naar Noord-Noorwegen, waar Knut onder zorgelijke omstandigheden opgroeide. Rond zijn dertigste jaar vonden zijn lang gekoesterde literaire aspiraties erkenning en kon hij het zich — zij het met grote moeite —

De bejaarde Noorse schrijver Knut Hamsun en zijn zoon Tore op bezoek bij Jozef Terboven (rechts), de meedogenloze Duitse rijkscommissaris in Noorwegen.

veroorloven van zijn pen te leven. Voordien had hij — van zijn veertiende jaar af — in Noorwegen en Amerika met de meest uiteenlopende baantjes zijn brood verdiend. Zijn eerste, sterk autobiografische roman 'Honger' (1891) betekent nog steeds een mijlpaal in de Scandinavische letterkunde en heeft niets van zijn waarde ingeboet. Hamsuns schrijverscarrière is verre van gemakkelijk geweest, maar met groot doorzettingsvermogen en enorme werkracht ging hij eigenzinnig zijn weg en verover-

de in Scandinavië, Rusland, Duitsland en ook in Nederland een grote naam. Eenenzestig jaar oud ontving hij de Nobelprijs. Zijn laatste grote roman ('De cirkel gesloten') publiceerde hij in 1937. Toen de oorlog uitbrak was Hamsun tachtig jaar oud.

Behalve een lange reeks romans en novellen schreef Hamsun toneelstukken en gedichten en talloze opstellen en kranteartikelen. Het zijn vooral een reeks artikelen, gepubliceerd in de jaren dertig en tijdens de oorlog, die terecht het stempel van de collaborateur op hem hebben gedrukt. Zijn sympathie lag — reeds voor 1940 — bij Duitsland en de partij van Quisling, die in 1933 was opgericht. Een 'verrader' is Hamsun niet geweest, wél een collaborateur, omdat

hij propaganda maakte voor het nazi-regime. De stokdove schrijver, wiens boeken in Duitsland een grote oplage hadden, haatte de Engelsen die hij als de 'aanstokers van het kwaad' beschouwde. Hij droomde van een Germaanse statenbond waarin voor Noorwegen een waardige plaats ingeruimd zou worden. In de grond was de bejaarde Hamsun een politieke naïef.

Hamsun heeft nooit iemand aangegeven, hij was geen antisemiet en heeft tijdens de bezetting meer dan eens bij de rijkscommissaris gepleit voor het leven van ter dood veroordeelde Noorse verzetsstrijders, ook al verwierp hij openlijk hun inzet. In 1943 bezocht hij Hitler in diens hoofdkwartier om gedaan te krijgen dat rijkscommissaris Terboven van zijn post zou worden ontheven. De audiëntie leverde geen enkel resultaat op en Hamsuns indruk van de *Führer* was negatief. Op 7 mei 1945 schreef hij niettemin een kort bewonderend herdenkingswoord naar aanleiding van Hitlers dood. Het was enkel uit ridderlijkheid, zei hij tegen zijn zoon. In het uur van de nederlaag wenste Hamsun de verantwoordelijkheid van zijn houding op zich te nemen.

Op 26 mei 1945 kreeg hij huisarrest, op 14 juni werd hij geïnterneerd, eerst in een ziekenhuis, daarna in een gebrekkig bejaardentehuis dicht bij Nørholm, het landgoed waar hij sedert 1918 met zijn gezin woonde. Zijn vrouw en beide zoons, die lid van de nazi-partij waren geweest, werden gearresteerd. Een psychiatrisch onderzoek stelde vast dat Hamsuns psychische vermogens 'blijvend' verzwakt waren. De psychiater deelde later mee dat dit 'blijvend' opgevat diende te worden als 'langdurig' en verband hield met twee hersenbloedingen, die Hamsun in de eerste oorlogsjaren had. Men ontsloeg Hamsun weliswaar in eerste instantie van strafvervolgning, maar later werd hij, eerst in december 1947 en daarna in hoogste instantie in juni 1948, tot een zware geldboete veroordeeld, die hem en zijn familie alle economische grond onder de voeten wegsloeg. Het stenografisch opgenomen verslag van Knut Hamsuns eigen toelichting tijdens het proces voor het hoogerechtshof kan men lezen in zijn geschrift 'Langs overwoekerde paden', dat met lange onderbrekingen tussen 1945 en 1948 werd geschreven en dat in 1949 in druk verscheen. Het bestaat uit een reeks ogenschijnlijk los samenhangende fragmenten: herinneringsflarden uit zijn lange leven, natuurimpressies, dagboek-aantekeningen en overpeinzingen uit zijn interneringsperiode, kleine novellen en tenslotte verklaringen en toelichtingen op zijn houding tijdens de bezetting. Het is de merkwaardige epiloog van een groot schrijver en een oude eenzame man, die ondanks alles zichzelf is gebleven. Na ruim tien jaar literaire improductiviteit (wat voor hem de geestelijke dood betekende) was hij aan het eind van zijn loopbaan weer even berooid en geïsoleerd als toen hij zijn eerste boek 'Honger' schreef. Misschien juist dank zij het feit dat hij als het ware weer tot zijn uitgangspunt was teruggekeerd, lijkt hij als dichter herboren te zijn. Op de dag dat zijn vonnis werd uitgesproken, legde hij definitief de pen neer. Verval van krachten leidde langzaam naar het einde. Knut Hamsun stierf in 1952. Hij was toen drieënnegentig jaar oud.

De beoordeling van 'het geval-Hamsun' heeft sedert 1940 vele fasen doorlopen. Naar aanlei-

ding van zijn honend protest in 1935 tegen de kandidatuur van de Duitse schrijver Ossietzky voor de Vredesprijs van de Nobelstichting, had men zijn nazistische houding al gesignaleerd, maar na 1940 en sterker nog na 1945 werd Hamsun een nationaal probleem in Noorwegen om de eenvoudige reden dat men vijftig jaar lang innig verknocht was geweest aan zijn literaire werk en zich nu bedrogen voelde. Het was bitter hem en zijn kunst te moeten verloochenen en doodzwijgen. Het was bitter geconfronteerd te moeten worden met de ogenschijnlijk onweerlegbare theorie, dat Hamsuns falen de logische slotfase vormde van een ontwikkeling die van het begin tot het einde toe alle kiemen van een nazistische levenshouding in zich had gedragen, zonder dat men zich daarvan ooit rekenschap had willen geven. Men zocht naar verontschuldigen: zijn doofheid, zijn hoge ouderdom, zijn geestelijke en lichamelijke aftakeling, de invloed van zijn naaste omgeving, enzovoort. Toen kwam het boek 'Langs overwoekerde paden' en logenstrafte deze verontschuldigen. Schroomvallig ging met zijn werk weer lezen, toen het in 1952 in herdruk verscheen. De publicatie van de memoires van Hamsuns vrouw, de biografie en de brieven die zijn zoon Tore uitgaf, de herinneringen van zijn Noorse uitgever Harald Grieg en van enkele van Hamsuns oude vrienden, verschillende studies en artikelen over zijn werk en persoonlijkheidsstructuur droegen ertoe bij de discussie over Hamsun levendig te houden. Het beeld dat deze vertolkers uit de jaren vijftig van Hamsuns werk en persoonlijkheid geven, loopt sterk uiteen. De een lijkt overtuigend te kunnen aantonen dat Hamsun een nazistische mentaliteit bezat, lang voor-

ZE KOMEN

Niels Larsen en Knut Hamsun hadden zich op het platteland teruggetrokken. Vervuld van angstige zorg om de toekomst van Europa zaten ze voor het haardvuur en luisterden naar het nieuws van de Zweedse omroep. Ze hadden juist het verhaal gehoord van een correspondent over de inname van Berlijn door het Rode Leger.

Knut Hamsun huiverde. Zijn vrouw bracht hem een deken. 'En dat is nog lang niet alles', zei hij vermoeid. 'Ik weet zeker dat de werkelijkheid nog veel ellendiger en gruwelijker is geweest.' 'Daar komen ze,' zei Sigrid, het dienstmeisje, en ze begon te huilen. Knut Hamsun stond op. Een aktentas met het noodzakelijkste stond reeds gepakt, zijn vrouw reikte hem die met trillende handen aan. 'Zullen wij elkaar ooit weerzien?' vroeg ze angstig.

Ik ben oud. Alleen God beschikt over het leven. Als mijn tijd gekomen is; het zij zo. Ik ga in oprechtheid. En u, mijn vriend', wendde Hamsun zich tot Niels Larsen, 'ook voor u zullen er moeilijke tijden aanbreken. Betreur nooit wat u heeft gedaan. Misschien de komende generatie, of die daarna, zal erkennen wat wij hebben gewild. Het ga u goed!' 'Tot ziens', zei Larsen bedrukt.

Toen kwamen ze de deur binnen. (...) 'Meekomen', zei de aanvoerder en wees op Niels Larsen. 'We zijn al bij u thuis geweest ook.'

(Uit: 'Kollaboration oder Widerstand', door Werner Brockdorff — Wels 1968)

dat er sprake was van nazisme, terwijl de ander eveneens op basis van Hamsuns werk concludeert dat de nazistische trekken slechts een 'streep' vormen in zijn persoonlijkheid. De een ziet de figuren die hij heeft uitgebeeld als typisch contactloze mensen, de ander toont aan dat juist warmte, openheid en contactscheppen de kwaliteiten het kenmerk van Hamsuns kunst vormen.

Eén biograaf, Sten Sparre Nilson, trachtte in een uitvoerige en goed gedocumenteerde studie het probleem van Hamsuns politieke houding te onderzoeken. Hij constateerde dat Hamsun, toen hij in Amerika werkte (omstreeks 1889), naast duidelijk anarchistische sympathieën ook trekken vertoonde van de geestesaristocraat met patriarchale inslag. Rond de eeuwwisseling kan men, volgens deze schrijver, Hamsun kenschetsen als een linkse nationalist, doch ook nu weer met uitgesproken conservatieve meningen op sommige punten. Na Noorwegens afscheiding van Zweden in 1905 gingen zijn maatschappelijke en politieke opvattingen over een breed front in patriarchaal-conservatieve richting en begon zich zijn anti-Britse houding te openbaren. Tijdens de Eerste Wereldoorlog vond men Hamsun met vele vrienden en tijdgenoten aan de zijde van Duitsland staan. Hij haatte Engeland, dat hij steeds meer beschouwde als een afgetakelde natie die de ontplooiing van het 'jonge' Duitsland in de weg stond. Sparre Nilson meent dat Hamsuns irrationele, bijna psychopatische anti-Britse houding zich in de jaren dertig toespitste en hem in de jaren 1940—'45 noodlottig werd.

In 1970 is een hernieuwde polemiek ontstaan niet alleen over de al of niet aanwezige pre-nazistische elementen in Hamsuns kunst en persoonlijkheidsstructuur, maar vooral over de achtergronden van het Noorse nazisme in het algemeen. Men legt de nadruk op de afkomst van Hamsun, die evenals vele andere Noorse nazi's, Quisling inclusief, behoorde tot de oude boerenaristocratie, die door de eeuwen heen de nationale idealen had gehuldigd, doch zich door de sociaal-economische ontwikkeling in haar bestaan bedreigd voelde, een dreiging die van kapitalistische en van socialistische zijde kwam. 'Het Noorse nazisme was het extreem toegespitste antwoord van de boerenmaatschappij op de dreiging van de nieuwe tijd', schrijft Eystein Eggen. Wanneer Hamsun vooral in zijn werk na 1912 protesteert tegen wat hij 'de nieuwe tijd' noemt en die nieuwe tijd vereenzelvigd met Engeland en met het socialisme, het industrialisme en het democratische liberalisme, dan ligt daarachter het heimwee naar de patriarchale boerengemeenschap.

De recente polemiek over Hamsun en de achtergronden van het Noorse nazisme bevestigen de uitspraak van de Noorse literatuurhistoricus Edvard Beyer, die in 1959 naar aanleiding van Hamsuns honderdste geboortedag schreef dat Hamsuns oeuvre de bijzondere eigenschap bezit dat hij de Noren altijd opnieuw activeert en uitdaagt.

Sigurd Hoel, Hamsuns jongere collega, schreef eveneens in 1959: 'Zouden wij weigeren Hamsuns werken te accepteren in verband met zijn politieke instelling na zijn tachtigste jaar, dan bannen wij die werken niet uit, dan maken wij onszelf alleen maar kleurlozer, dommer, armer aan humor ook, dan wij in feite behoeven te zijn.'